

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Θέμα Εργασίας

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της

ΝΤΕΡΤΗ ΜΑΡΙΑΣ-ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

Διπλωματούχου ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΠΑΤΡΩΝ 2008

Επιβλέπουσα: Κα ΛΕΖΕ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ (ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ Π.Δ. 407-80 στο Τμήμα
Φιλοσοφικών & Κοινωνικών Σπουδών του Παν. Κρήτης – Δρ.
Ψυχολογίας Παν. Αθηνών – φιλόλογος)

Συνεπιβλέποντες: Κος ΣΤΕΙΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΛΕΚΤΟΡΑΣ του ΕΚΠΑ) Κα
ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩΑΝΝΑ (ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ του
ΠΑΝ. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ)

Καλαμάτα, Σεπτέμβριος 2012

Όταν γεννιέμαι, είμαι μαύρος
Όταν μεγαλώσω, είμαι μαύρος
Όταν κάθομαι στον ήλιο, είμαι μαύρος
Όταν φοβάμαι, είμαι μαύρος
Όταν αρρωσταίνω, είμαι μαύρος
Κι όταν πεθαίνω, ακόμα είμαι μαύρος
Κι εσύ λευκέ άνθρωπε...
Όταν γεννιέσαι, είσαι ροζ
Όταν μεγαλώνεις, γίνεσαι λευκός
Όταν κάθεσαι στον ήλιο, γίνεσαι κόκκινος
Όταν κρυώνεις, γίνεσαι μπλε
Όταν φοβάσαι, γίνεσαι κίτρινος
Όταν αρρωσταίνεις, γίνεσαι πράσινος
Κι όταν πεθαίνεις, γίνεσαι γκρι
Και λες εμένα έγχρωμο;

Το ποίημα αυτό γράφτηκε από έναν Αφρικανό μαθητή για τη διάκριση εις βάρος του χρώματος της φυλής και βραβεύτηκε το 2006 από τον Ο.Η.Ε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή (Γενική αναφορά στο φαινόμενο του ρατσισμού).....	4
 Ποια είναι η πολιτισμική ταυτότητα της σύγχρονης Ελλάδας;....	20
 Προκατάληψη & στερεότυπα: εννοιολογική προσέγγιση.....	21
 Οι επιμέρους μορφές του ρατσισμού.....	26
 Βασικά χαρακτηριστικά ρατσιστικής συμπεριφοράς.....	28
Ρατσισμός και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.....	30
— Ρατσισμός και γυναίκες.....	30
— Ρατσισμός και άτομα με ειδικές ανάγκες.....	33
— Ρατσισμός και φτώχεια.....	39
— Ρατσισμός και μετανάστευση.....	40
— Εκπαίδευση και Ρατσισμός.....	43
— Ο ρατσισμός στο πολυπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον: ερευνητικά δεδομένα.....	49
— Πολυπολιτισμική εκπαίδευση.....	50
— Διαπολιτισμική εκπαίδευση.....	52
— Το Αντιρατσιστικό μοντέλο εκπαίδευσης.....	53
Επίλογος.....	57
Βιβλιογραφία.....	63

Εισαγωγή

Γενική αναφορά στο φαινόμενο του ρατσισμού

Είμαστε ένα ανθρωποκεντρικό είδος, παράξενα εγωιστικό.

Τα ερωτήματα *τι* και *ποιοι* είμαστε ξεπερνούν σε σημασία όλα τα άλλα. Από την αρχή, η εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου ταυτίστηκε αμετάκλητα με τα επίμαχα ζητήματα που αφορούν την θέση των ανθρώπων, ακόμα και τον ίδιο τον ορισμό της ανθρώπινης υπόστασης. Αυτά τα ζητήματα εξακολουθούν να μας βασανίζουν.

Και ο Δαρβίνος γνώριζε την ουσία του προβλήματος: «Πρόθεσή μου εδώ δεν είναι να περιγράψω τις διάφορες αποκαλούμενες φυλές των ανθρώπων. Όμως σκοπεύω να ερευνήσω ποια είναι η αξία των διαφορών μεταξύ τους από ταξινομική άποψη, καθώς και ποια είναι η προέλευσή τους.» Αυτό είναι: η αξία των διαφορών μεταξύ τους – μεταξύ μας.

Για την αξία αυτών των διαφορών οικοδομήθηκαν και κατέρρευσαν σταδιοδρομίες, κηρύχθηκαν και διεξήχθησαν πόλεμοι, αφιερώθηκαν ή θυσιάστηκαν ζωές, θεραπεύτηκαν ή διαλύθηκαν κοινωνίες (Βερυκοκάκη, 1998).

Για να κατανοήσει κανείς τη σημασία των φυλών, πρέπει πρώτα να συνειδητοποιήσει ότι προέρχονται από θεμελιωμένες πλευρές της ανθρωπότητας και δεν είναι προϊόν σύμπτωσης της φύσης. Όσο πρέπει να απορρίπτεται ο ρατσισμός τόσο είναι απορριπτέος και ο αντιρατσισμός, ο οποίος πλανάται προς την αντίθετη κατεύθυνση, αποδίδοντας τις φυλετικές διαφορές σε απλές συμπτωματικές αιτίες και ζητά να αποφύγει το θέμα μιλώντας για διαφυλετικές ομάδες αίματος, με άλλα λόγια, συγχέοντας πράγματα διαφορετικής τάξης.

Η κοινωνία αποτελείται από ένα σύνολο διαφορετικών ατόμων. Κάθε άνθρωπος – μέλος της κοινωνίας έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (εξωτερική εμφάνιση, στιλ, συμπεριφορά) που τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους άλλους. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχουν δύο άνθρωποι που να μοιάζουν απόλυτα είτε ως προς την

εμφάνισή τους είτε ως προς τη συμπεριφορά τους. Υπάρχει, όμως, μια πλειοψηφία ατόμων που εξωτερικά έχει παρόμοια χαρακτηριστικά και που συμπεριφέρεται, σκέφτεται και ενεργεί με τον ίδιο περίπου τρόπο. Αυτή η πλειοψηφία της κοινωνίας καθορίζει και το τι είναι κοινωνικά παραδεκτό, ωραίο και φυσιολογικό, καθώς και το τι είναι άσχημο και μη φυσιολογικό. Έτσι, επιβάλλει διάφορους κανόνες, στερεότυπα και τρόπους συμπεριφοράς. Οποιαδήποτε διαφοροποίηση από αυτούς τους κανόνες θεωρείται πρόβλημα, ελάττωμα ή αναπηρία.

Και τούτο γίνεται εύκολα κατανοητό αν αναλογιστούμε το εξής: σε μια μεγάλη ομάδα η πλειονότητα είναι αυτή που έχει την ικανότητα επιβολής λόγω της εξουσίας που διαθέτει και αυτή που χαρακτηρίζεται ως ο κύριος ρυθμιστής της ευρύτερης κατάστασης. Απαιτεί συμμόρφωση και υπακοή στις αξιώσεις της. Σε αντίθεση, η μειοψηφία έχει παθητικό ρόλο, διότι υπάρχει το ενδεχόμενο να περιθωριοποιηθεί και να απομονωθεί, εάν αντιδρά. Η παθητικότητα αυτή αναιρεί το δικαίωμα της διαφορετικής γνώμης, επιτρέποντας ουσιαστικά μόνο την αποδοχή των απόψεων της πλειονότητας ή στη χειρότερη περίπτωση, την άρνηση υπακοής (Παπαστάμου, 1989).

Η πραγματικότητα, όμως, είναι διαφορετική. Η μειονότητα έχει τη δυνατότητα να επιβάλει την άποψή της στην πλειοψηφία, συμβάλλοντας θετικά στην ανταλλαγή εθνικών, πολιτισμικών και διαφόρων άλλων απόψεων, χωρίς την δημιουργία εντάσεων και συγκρούσεων.

Η διαπίστωση ότι όλοι οι άνθρωποι δεν είναι ίδιοι είναι πολύ παλιά. Πολύ πριν η Βιολογία ορίσει τις διαφορές στα χαρακτηριστικά των ανθρώπινων φυλών, οι πολύ παλιοί πρόγονοί μας είχαν εντοπίσει αυτές τις διαφορές και είχαν κατατάξει σε φυλές τους ανθρώπους, κυρίως ανάλογα με το χρώμα του δέρματός τους. Η βιβλική αναφορά στους τρεις γιους του Νώε, τον Σημ, τον Χαν και τον Ιάφεθ, που αποτελούσαν τους γενάρχες των τριών γνωστών τότε φυλών, δεν αφήνουν περιθώρια για αμφιβολίες σχετικά με αυτή τη διαπίστωση της γνώσης δηλαδή της ετερότητας και της ανομοιομορφίας του ανθρωπίνου γένους από πολύ παλιά (Μίτιλη, 1998).

Η ανομοιομορφία αυτή δεν ενίσχυσε τη συνεργασία των λαών. Αντίθετα, δημιούργησε έντονη αντιπαλότητα μεταξύ, τους εφόσον ο καθένας υπεραμυνόταν την δική του υπεροχή και ιδιαιτερότητα. Και αυτό γιατί η προσωπική ταυτότητα που

οικοδομεί το άτομο παραπέμπει στη μοναδικότητα του υποκειμένου, αποτέλεσμα της προσωπικής του ιστορίας, της πορείας του μέσα στο χρόνο, στην αίσθηση ότι η ύπαρξή του δεν επαναλαμβάνεται, στο ότι έχει συνείδηση της αποκλειστικότητας της ατομικής του ύπαρξης (Γκότοβου, 2002). Αντίθετα, η κοινωνική ταυτότητα παραπέμπει σε συλλογικότητες, στο γεγονός ότι το υποκείμενο ανήκει σε κοινωνικές κατηγορίες, στοιχεία ενός πολύπλοκου συστήματος ταξινόμησης των κοινωνικών ιδιοτήτων, που είναι ενεργό στην κοινωνία του (Γκότοβου, 2002). Η κάθε ομάδα δίνει τη δυνατότητα στα μέλη της να αναπτύξουν και να σταθεροποιήσουν την κοινωνική τους ταυτότητα μέσα από συγκρίσεις, οι οποίες έχουν ως σημείο αναφοράς μια συγκεκριμένη κατηγορία όπως φύλο, εθνική καταγωγή, πολιτικά κόμματα. Η κοινωνική ταυτότητα δεν αποτελεί κατάσταση αλλά διαδικασία, καθώς συσχετίζεται με τη δυναμική των σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (Γκόβαρη, 2001).

Επομένως, εμφανίστηκε το φαινόμενο του ρατσισμού και της βίας που συνήθως υποδαυλίζεται από πολιτικές αντιλήψεις μέσα στο διάβα των αιώνων. Το «πας μη Έλλην βάρβαρος», καθώς και η μαζική εξολόθρευση των Εβραίων από τους Ναζί κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι δείγματα του ότι ο ρατσισμός είναι βαθιά ριζωμένος στις ανθρώπινες συνειδήσεις και τις αλλοιώνει αποστερώντας βασικές πανανθρώπινες αξίες.

Σήμερα σε πολλά μέρη του κόσμου σήμερα υπάρχουν έκδηλες αντιπαλότητες μεταξύ πολιτιστικών και φυλετικών ομάδων, μερικές από τις οποίες οδηγούν σε έντονες αντιπαραθέσεις και φρικτές αιματοχυσίες. Πόλεμοι, κατακτήσεις, αφανισμοί, αυτοκρατορίες υπήρχαν και πριν τον καπιταλισμό, ενώ η ετερότητα οριζόταν σε τυπικό ή έστω περιφερειακό επίπεδο, όχι όμως σε οικουμενικό (Κυριακάκη & Μιχαηλίδου, 2005).

Στην κοινωνιολογία τα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας βρίσκονται σε *μειονεκτική θέση*, συγκρινόμενα με την πλειονότητα του πληθυσμού, και έχουν μια αίσθηση *ομαδικής αλληλεγγύης*. Η κοινή εμπειρία ότι αποτελούν αντικείμενα προκατάληψης και δυσμενούς μεταχείρισης συνήθως εντείνει τα συναισθήματα αμοιβαίας αφοσίωσης και κοινών συμφερόντων. Οι μειονοτικές ομάδες είναι συνήθως φυσικά και κοινωνικά απομονωμένες από την ευρύτερη κοινότητα (Τσαούση, 2002).

Ο όρος «ρατσισμός» πρωτοεμφανίστηκε μόλις στον μεσοπόλεμο και αργότερα είχε όπως και η λέξη «ρατσιστής» το χαρακτήρα πολεμικής με στόχο το δόγμα της φυλετικής ανισότητας των ανθρώπων. Ο «ρατσισμός» αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο με την έννοια της κοινωνικής διάκρισης, εφόσον τον συναντούμε σε όλες τις ιστορικές κοινωνίες και αποτελεί τη συνιστώσα υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων, που βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους.

Ο ρατσισμός εξυπηρετεί πάντα, συνειδητά ή ασυνειδήτα, κάποια συμφέροντα. Η ρατσιστική συμπεριφορά ποτέ δεν είναι αφιλοκερδής, αλλά για τη διαμόρφωσή της συμφύρονται διάφοροι οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, ψυχολογικοί και πολιτισμικοί παράγοντες.

Οι πρώτες θεωρίες «ράτσας» και φυλετικής προκατάληψης εμφανίστηκαν το 18^ο αιώνα και το παράδοξο είναι ότι συνέπεσαν με τον αιώνα του Διαφωτισμού (Μίτιλη, 1998). Ένας ορισμός της φυλετικής προκατάληψης περιλαμβάνει την θετική ή αρνητική στάση έναντι των μελών μιας ομάδας, ενώ δεν αποκλείονται οι διακρίσεις, η στέρηση των δικαιωμάτων των άλλων ακόμη και η εξολόθρευση (Μίτιλη, 1998).

Γιατί άνησε ο ρατσισμός; Οι λόγοι είναι πολλοί και ποικίλοι και κυρίως εστιάζει στην αντίθεση μαύρου-άσπρου, ως πολιτιστικών συμβόλων. Το άσπρο συμβολίζει την αγνότητα και την καθαρότητα διαχρονικά, ενώ το μαύρο την κακία και το σκοτάδι.

Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας που οδηγεί στον σύγχρονο ρατσισμό ήταν η εφεύρεση της έννοιας της **φυλής**. Η λευκή φυλή ξεχωρίζει από την μαύρη για την ανώτερη νοημοσύνη της, την ηθική, καθώς και τη βούλησή της, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζεται από τη ζώδη φύση της και την συναισθηματική της αστάθεια.

Ένας τρίτος λόγος της ανάπτυξης του φαινομένου του ρατσισμού στον σύγχρονο κόσμο είναι η εκμετάλλευση των σκουρόχρωμων λαών από τους λευκούς (κυρίως τους Ευρωπαίους). Το δουλεμπόριο άνησε χάρη στη διάδοση των ρατσιστικών πεποιθήσεων πως οι μαύροι είναι ένας είδος υπάνθρωπης φυλής χωρίς δικαιώματα και πολιτική συμμετοχή. Έπρεπε να υποταχτούν στους Ευρωπαίους αποίκους και να τους αφήσουν εκμεταλλεύονται την εργατική τους δύναμη (Giddens, 2002).

Συχνά, μια πάσχουσα μειονότητα αντιμετωπίζεται με καχυποψία όταν καταβάλλει αγώνα, ο οποίος τη μεταβάλλει σε ενεργό κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο. Τότε, τα μέλη της μειονότητας αυτής δέχονται τη δυσφορία από τα επιτελεία της διακυβέρνησης, ενώ το αίσθημα αδικίας γι αυτούς που βρίσκονται σε δύσκολη και επώδυνη θέση εξανεμίζεται (Κυριακάκη & Μιχαηλίδου, 2005).

Και ενώ ο όρος «ρατσισμός» είναι από ιστορικογλωσσική άποψη σχετικά πρόσφατος, ο ρατσισμός με την έννοια της κοινωνικής διάκρισης αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο, δεδομένου ότι μορφές «πρωτογενούς» ρατσισμού συναντούμε σε όλες ανεξαιρέτως τις ιστορικές κοινωνίες. Κλασική περίπτωση πρωτογενούς ρατσισμού θεωρείται το αίσθημα της πολιτιστικής υπεροχής των αρχαίων Ελλήνων απέναντι στους «βαρβάρους».

Ο ρατσισμός εις βάρος εθνικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων, η εχθρότητα και δυσανεξία απέναντι στους μετανάστες γενικά και στους πολιτικούς και οικονομικούς πρόσφυγες ειδικότερα, ο κοινωνικός ρατσισμός εις βάρος ατόμων με ειδικές ανάγκες, καθώς και περιθωριακών ομάδων (π.χ. οι ομοφυλόφιλοι, οι ασθενείς του AIDS), ο σεξισμός με θύματα τις γυναίκες, ο θεσμικός ρατσισμός (διακρίσεις των δημόσιων και κρατικών υπηρεσιών σε βάρος μειονοτικών ομάδων και ατόμων) και, τέλος, το στίγμα, αποτελούν νέες μορφές ρατσιστικής συμπεριφοράς.

Ο στιγματισμός εκείνων που ανήκουν σε ορισμένες φυλετικές, θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες έχει λειτουργήσει ως μέσον απομάκρυνσης αυτών των μειονοτήτων από διάφορα πεδία ανταγωνισμού. Οι στιγματισμένοι «καταπατούν» τα ισχύοντα κυρίαρχα πρότυπα και ανατρέπουν τις προσδοκίες των υπολοίπων για τα γνωρίσματα που θα έπρεπε να κατέχουν. Σε πολλές περιπτώσεις ο στιγματισμός των «ξένων» αποτελεί την προσφιλέστερη στρατηγική διατήρησης μιας θετικής αυτοεικόνας. «Το στίγμα δεν αφορά τόσο ένα σύνολο συγκεκριμένων ατόμων που μπορούν να χωριστούν σε δύο σύνολα (τους στιγματισμένους και τους φυσιολογικούς) όσο μια διάχυτη κοινωνική διαδικασία διπλών ρόλων, στην οποία κάθε άτομο μετέχει και στους δύο, τουλάχιστον σε κάποιες συναρτήσεις και σε κάποιες φάσεις της ζωής» (Goffman, 2001).

Το στίγμα αναφέρεται στο στιγματισμένο υποκείμενο και μάλιστα στις τεχνικές διαχείρισης της φθαρμένης του ταυτότητας κατά τη διάρκεια των κοινωνικών συναναστροφών με «φυσιολογικούς». Το υποκείμενο διαχειρίζεται απαξιωτικές για το ίδιο πληροφορίες και με δυσκολία ανταποκρίνεται στις ισχύουσες κοινωνικές προσδοκίες. Επίσης, φοβούμενο τις αρνητικές επιπτώσεις, επινοεί τεχνάσματα κάλυψης των απαξιωτικών γνωρισμάτων του. Το στιγματισμένο άτομο βιώνει ηθική αποτυχία και πολλές φορές αντιλαμβάνεται επαρκώς το μέτρο της κανονικότητας και κατ' επέκταση το βαθμό (ή το ποσοστό) της αποτυχίας αυτής (Goffman, 2001).

Το στίγμα, λοιπόν, οφείλεται σε σωματικές ατέλειες, σε ατέλειες χαρακτήρα ή σε ατέλειες που συσχετίζονται με τη φυλή, το φύλο, το θρήσκευμα ή την εθνότητα. Οι ατέλειες αυτές ενδέχεται να είναι εκ γενετής ή επίκτητες και να έχουν παροδική ή μόνιμη ισχύ. Το στίγμα δεν είναι οποιοδήποτε αρνητικό γνώρισμα, αλλά ό,τι δεν συμφωνεί με τα στερεοτυπικά γνωρίσματα μιας κατηγορίας. Ο φυσιολογικός θέτει τα όρια «του διαφορετικού», ενώ ο στιγματισμένος παλεύει και προσπαθεί συνεχώς να παρουσιάζει δείγματα της καλής προσαρμογής του. Το στίγμα, αυτό καθ' αυτό είναι μια κοινωνική κατασκευή και η κοινωνία είναι αυτή που όμως, προβαίνει στις κατηγοριοποιήσεις των ανθρώπων, ενώ καθορίζει κάποια γνωρίσματα ως φυσιολογικά και συνηθισμένα και κάποια άλλα ως αφύσικα και απαξιωτικά. Κριτική ασκείται και στη μέθοδο του «θετικού στιγματισμού», ο οποίος αλλοιώνει και δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα.

Το φαινόμενο του ρατσισμού αρθρώνεται γύρω από το στίγμα της ετερότητας, όπως το χρώμα του δέρματος, η εθνική προέλευση, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, το σωματικό ελάττωμα, και γενικά γύρω από τη διαφορετικότητα του «Άλλου», και γράφεται σε πρακτικές περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού, εκμετάλλευσης και βίας, καθώς και σε συμπεριφορές και πράξεις που αποσκοπούν στην κάθαρση του κοινωνικού σώματος από ξένα στοιχεία, προκειμένου να διαφυλαχτεί η ταυτότητα του «Εμείς». Στην πραγματικότητα η ετερότητα ανάμεσα σε λαούς, φύλα, τάξεις είναι μια κοινωνική και ιστορική κατασκευή (Κυριακάκη & Μιχαηλίδου, 2005). Οι ιστορικά και γεωγραφικά διαμορφωμένες διαφορές μετατρέπονται σε ιδεολογικά και πολιτικά

«κατασκευασμένες» ετερότητες, ενώ είναι σαφές ότι οι κυρίαρχοι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες επιβάλλουν τους όρους της σχέσης.

Ο ρατσιστικός λόγος εκδηλώνεται στα ακόλουθα έξι επίπεδα: στο θεσμικό είναι ο επίσημος λόγος του κράτους, όπως διατυπώνεται στα νομοθετικά κείμενα και στις διοικητικές πράξεις και μπορεί να περιέχει γλωσσικές εκφράσεις που δηλώνουν μια ρατσιστική προκατάληψη, στο εκπαιδευτικό αποτυπώνεται στα σχολικά εγχειρίδια και διαχέεται στη φιλοσοφία των Αναλυτικών Προγραμμάτων, στο ακαδημαϊκό συνιστά το λόγο των μελών της επιστημονικής κοινότητας και των διανοούμενων, στο πολιτικό ο πολιτικός λόγος εκπροσώπων των διαφόρων πολιτικών κομμάτων, στην πληροφόρηση ο λόγος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και στο διαπροσωπικό ο λόγος της καθημερινότητας (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Στην διαμόρφωση της ρατσιστικής σκέψης συμφύρονται διάφοροι οικονομικοί, πολιτικοί, κοινωνικοί, ψυχολογικοί και πολιτισμικοί παράγοντες. Ως εκ τούτου ο ρατσισμός δεν αποτελεί αυστηρά προσωπικό βίωμα, ούτε όμως και γενικευμένη στάση. Είναι η συνιστώσα υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων, που βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Εμφανίζεται πάντα κάτω από ορισμένες συνθήκες και προϋποθέσεις και στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Ο ρατσισμός ως κοινωνική συμπεριφορά και πρακτική διαφέρει από εποχή σε εποχή, ανάλογα με τις μεταλλαγές της ιστορικής συγκυρίας και τους εκάστοτε σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει.[...] Επιπροσθέτως, η συμπεριφορά του ρατσιστή καθορίζεται από προκαταλήψεις και στερεότυπα, με αποτέλεσμα ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνει την κοινωνική πραγματικότητα να είναι μονόπλευρος. Ο ρατσιστής αρνείται πεισματικά να ελέγξει κριτικά τις ιδέες του, αφού η σκέψη του λειτουργεί κατά κανόνα με βάση τη μανιχαϊκή διαίρεση των ανθρώπων σε «καλούς» και «κακούς», σε «φίλους» και «εχθρούς»(Παπαδημητρίου, 2000).

Το φαινόμενο του ρατσισμού είναι πολύ πιο πολύπλοκο από όσο συνήθως πιστεύουμε, διότι ναι μεν ο όρος ρατσισμός προέρχεται από την ράτσα, τη φυλή, την αντίληψη ότι εκείνος ο οποίος δεν ανήκει στην ίδια φυλή, είναι κατώτερος σωματικά,

κατώτερος διανοητικά, κατώτερος ηθικά, κατώτερος γενικώς και ο ρατσισμός αυτό είναι, η ανωτερότητα μιας φυλής, της δικής μου σε σχέση με όλες τις άλλες. Ωστόσο αυτή η κλασική έννοια του ρατσισμού έχει υποστεί σοβαρότατες εξελίξεις και θα λέγαμε ότι θα είναι ο συνδυασμός της με αυτές τις εξελίξεις που θα έπρεπε να μας απασχολεί. Δηλαδή, στην σύγχρονη κοινωνική αντίληψη ο ρατσισμός είναι η αντίληψη του αλλιώτικου ως κατώτερου. Εκείνος ο οποίος δεν μιλάει στην γλώσσα μου, εκείνος ο οποίος δεν τρώει τα ίδια φαγητά με εμένα, ο αλλιώτικος, είναι κατώτερος. Δεν ανήκει στην κοινωνία μας, πρέπει να είναι και καλά θα κάνουμε να τον βάζουμε στο περιθώριο αυτής της κοινωνίας, δεν μετέχει.

Στις μέρες μας, σύμφωνα με μια ευρέως διαδεδομένη άποψη στην επιστημονική κοινότητα, ο "πολιτισμικός ρατσισμός" αποτελεί την κυρίαρχη μορφή του νέου ευρωπαϊκού ρατσισμού, ο οποίος βασίζεται στη διεκδίκηση της "ανωτερότητας" και διαφορετικότητας του συστήματος αξιών, του πολιτισμού, του τρόπου ζωής μιας εθνικής ομάδας απέναντι στις όποιες αξίες, τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής άλλων ομάδων.

Οι δύο βασικές θέσεις πάνω στις οποίες βασίζεται ο πολιτισμικός ρατσισμός είναι οι εξής:

1. Το ασυμβίβαστο των πολιτισμικών διαφορών, οι οποίες εκλαμβάνονται ως αξεπέραστα εμπόδια τόσο στην πολιτική της αφομοίωσης (assimilation) ή της ενσωμάτωσης (integration) των μεταναστών όσο και στην πολιτική του πολιτισμικού πλουραλισμού (cultural pluralism), που οδηγεί σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

2. Η επίκληση ενός υποτιθέμενου "φυσικού" (ή και συνταγματικού) δικαιώματος κάθε εθνικής ομάδας στο αναλλοίωτο της διαφορετικής της ταυτότητας, αλλά υπό μια ρατσιστική επανερμηνεία του.

Η θεωρία του πολιτισμικού ρατσισμού αναφέρεται σε μια υπαρκτή μορφή του σύγχρονου ευρωπαϊκού ρατσισμού, εκείνη η οποία εκδηλώνεται κατά κύριο λόγο σε "κοινωνίες χωρίς ομοιογένεια" (ανθρωπολογική, εθνική, πολιτισμική, θρησκευτική), οι οποίες χαρακτηρίζονται από την παρουσία στο εσωτερικό τους "μεταναστευτικών κοινοτήτων" που αποτελούν ταυτόχρονα και "πολιτισμικές μειονότητες".

Τελικά όμως, η πιο διαδεδομένη μορφή του σύγχρονου ευρωπαϊκού ρατσισμού είναι ο "φοβικός ρατσισμός", ο οποίος τροφοδοτείται από συναισθήματα

συλλογικής αγωνίας συνδεδεμένα με κοινωνικές απειλές, όπως την αύξηση της εγκληματικότητας, τη διακίνηση και το εμπόριο ναρκωτικών, το φόβο των σεξουαλικών επιθέσεων και τη διάδοση των μολυσματικών νόσων, που στον "κοινό νου" συνδέονται με την παρουσία μεταναστών. Οι μετανάστες αποτελούν τον "αποδιοπομπαίο τράγο" και κατ' αυτό τον απλουστευτικό τρόπο "αιτιολογούνται" και αποδίδονται κάπου οι ευθύνες για όλα τα προαναφερόμενα αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Εκτός όμως από αυτά τα δύο είδη που κάπου διαπλέκονται, δηλαδή ο κλασικός ρατσισμός με αυτόν τον σύγχρονο ρατσισμό, όπως και στην τέχνη ο μετά-σύγχρονος ρατσισμός, ο οποίος επιβιώνει και συμβιώνει και διαπλέκεται με τα δύο προηγούμενα είδη · είναι η αίσθηση ότι αυτός είναι σαν και εμένα και όμως είναι αλλιώτικος (Κασιμάτη, 2000).

Αυτή είναι μια μορφή ρατσισμού που στην Ελλάδα την γνωρίσαμε πάρα πολύ τελευταία, γιατί εμείς παραδοσιακά είχαμε μια ιδιαίτερη συμπάθεια στον ξένο, στον άλλο και ιδιαίτερα στον άλλο που προσπαθούσε να μιλήσει την γλώσσα μας. Αυτό το χάσαμε τα τελευταία χρόνια. Η μαζική εισροή μεταναστών από τις βαλκανικές χώρες και την Ανατολική Ευρώπη μετέτρεψε την Ελλάδα σε κέντρο υποδοχής μεταναστών. Η κινητικότητα αυτή συντάραξε την επικρατούσα ομοιογένεια και έφερε στο προσκήνιο την ετερότητα (Κυριακάκη & Μιχαηλίδου, 2005).

Ο παλαιοντολόγος Στίβεν Τζέι Γκουλντ αναφέρει ότι «οι φυλετικές προκαταλήψεις είναι τόσο παλιές όσο και η γνωστή Ιστορία», συμφωνώντας έτσι με τη θέση του ιστορικού Ζοέλ Κοβέλ, που προτείνει ότι «τα ρατσιστικά φαινόμενα είναι πανταχού παρόντα στην ιστορία» και ότι «το φυλετικό μίσος είναι βαθιά ριζωμένο στην ανθρώπινη φύση». Από αυτή τη σκοπιά, ο ρατσισμός δεν διαφέρει ουσιαστικά από τον εθνοκεντρισμό ή την ξενοφοβία. Για εκείνους που αποδίδουν στον ρατσισμό ορισμένα καθαρά σύγχρονα χαρακτηριστικά, φαίνεται ως η σύγχρονη μορφή των εθνοκεντρικών τάσεων και συμπεριφορών. Αυτή είναι η θεώρηση συνέχειας του ρατσισμού στην οποία βασίζεται ο ευρύτερος ορισμός του. Είναι σαν να αναγνωρίζεται ο εθνοκεντρισμός, παγκόσμιο ανθρωπολογικό φαινόμενο, ως πηγή ή αιτία του ρατσισμού, που είναι ως εκ

τούτου μία από τις ιστορικές εκφάνσεις του, το τελευταίο, θα λέγαμε, το σύγχρονο κλωνάρι το.[...] «Η άποψη, σύμφωνα με την οποία η ομάδα που ανήκουμε είναι το κέντρο του κόσμου και το σημείο αναφοράς για να κρίνουμε τους άλλους, ονομάζεται στη γλώσσα των ανθρωπολόγων, *εθνοκεντρισμός*. Κάθε ομάδα συντηρεί την υπερηφάνειά της και τη ματαιοδοξία της, επιδεικνύει την ανωτερότητά της, εξυμνεί τις θεότητες της και βλέπει με περιφρόνηση τους ξένους. Κάθε ομάδα πιστεύει ότι τα δικά της ήθη είναι τα μόνα σωστά και αισθάνεται μόνο περιφρόνηση για τα ήθη των άλλων ομάδων, οπότε τα προσέχει». Αλλά το ουσιώδες, διευκρινίζει ο Σάνερ , είναι ότι «ο εθνοκεντρισμός κάνει κάθε λαό να υπερβάλλει, να τονίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δικών του εθίμων, αυτά που τον κάνουν να διαφέρει από τους άλλους λαούς. Αυτή η έμφαση στην διαφορετικότητα της κάθε ομάδας αποτελεί ταυτόχρονα υπερτίμηση των αποκλειστικών προτερημάτων της. Η προνομιακή μεταχείριση των μελών μιας ομάδας σημαίνει αυτόματα περιφρόνηση ή έλλειψη ανοχής όσον αφορά τις άλλες ομάδες».

Ο αυτοδιορισμός της ομάδας ως εκπροσώπου της ανθρωπότητας, αποκλείοντας κάθε άλλη ομάδα, η αναγόρευση του “ εμείς” ως των μόνων ανθρώπων, σε αντίθεση με τους «άλλους», συγκροτεί τη συμπεριφορά εκείνη που ορίζεται ως *εθνοκεντρική*. Προκύπτει μια θεμελιώδης διάκριση ανάμεσα σε δύο αντίθετες και άνισες κατηγορίες: «εμείς, οι πολιτισμένοι» εναντίον «εκείνων, των βαρβάρων». Αναγνωρίζεται η αντίθεση ανάμεσα στην κουλτούρα και στην φύση. Ο διαχωρισμός άνθρωποι/ βάρβαροι αποτελεί κληρονομιά του πρωτόγονου τρόπου σκέψης. Με λίγα λόγια, ο αληθινός άγριος είναι εκείνος που δεν μετριάζει τις πεποιθήσεις της ομάδας στην οποία ανήκει, εκείνος που δεν αποστασιοποιείται από αυτές. [...] Στην σύγχρονη εποχή, η υποβάθμιση της ανθρώπινης υπόστασης του άλλου πραγματοποιείται με την πολιτικοεπιστημονική δημιουργία κατηγορίας υπανθρώπων, δηλαδή τεράτων. Η εφεύρεση των «υπανθρώπων», όπως τους ονόμασε η ταξινομική, είναι σκοτεινή πλευρά του σύγχρονου ουμανισμού, το αρνητικό αντίστροφό του. Πρέπει να παρατηρήσει κανείς ότι ο εθνοκεντρισμός επιτελεί θετικό κοινωνικό έργο: ευνοεί τις αλτρουστικές στάσεις και τις συμπεριφορές στο εσωτερικό της ομάδας. Πρόκειται ωστόσο για έναν περιορισμένο αλτροισμό. Οι δεσμοί συμπάθειας και το αίσθημα αλληλεγγύης δεν ξεπερνούν τα όρια του εσωτερικού της ομάδας. Το αίσθημα ότι ανήκουμε σε μια εθνική ομάδα, είναι επέκταση των δεσμών

συγγένειας. Η προτίμηση για την ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος, που προϋποθέτει ο εθνοκεντρισμός ότι ευνοεί την ομάδα αυτή, είτε λόγω γενετικής συγγένειας (κοινωνιολογική θέση) είτε μέσω της αποτελεσματικότητας των κοινωνικά αποδεκτών αξιών και κανόνων ως συμβόλων.

Όσο για τον εθνοκεντρισμό, ερμηνεύεται ως στάση που συγκράτησε η φυσική επιλογή, και γι αυτό ακριβώς, υποτίθεται ότι έχει αξία για την επιβίωση της ομάδας, επειδή αντιπροσωπεύει ένα «επίλεκτο προτέρημα» για τις ανθρώπινες ομάδες. Ο εθνοκεντρισμός περιορίζεται έτσι σε μια προτίμηση για όσους συγγενεύουν γενετικά μαζί μας. Ο ρατσισμός, από αυτή τη σκοπιά, μπορεί να οριστεί ως υπερβολική επέκταση της προτίμησης για την ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος, όταν – μέσα σε σύγχρονα ελαστικά πλαίσια - στηρίζεται στην επιλογή ορισμένων δεικτών «φυλής» .

Ο ρατσισμός και ο εθνικισμός έχουν τόσο ρευστά σύνορα, που καμιά φορά συμπλέκονται. Ο πατριωτισμός είναι η αγνή αγάπη για την πατρίδα, καθώς και για τα ιδανικά της. Αντίθετα, ο εθνικισμός δεν ανέχεται τη δημοκρατική αντιμετώπιση του «Άλλου» και συνοδεύεται συχνά από αισθήματα μίσους και επιθετικότητας. Επιπλέον, ο εθνικισμός ανασύρει στοιχεία ενός λαού από το παρελθόν του και τα ενεργοποιεί προκειμένου να τον στρέψει εναντίον κάθε άλλης ομάδας που δεν ανήκει στην εθνική κοινότητα. Ο εθνικισμός καλλιεργεί την απόρριψη των μειονοτικών πληθυσμών στο εσωτερικό της χώρας, όταν αδυνατεί να τους ενσωματώσει πολιτιστικά στο όνομα της εθνικής ομογενοποίησης. Ενώ δε ο ρατσισμός ταξινομεί τους ανθρώπους σε ανώτερες και κατώτερες «φυλές» με βάση τα φαινοτυπικά τους γνωρίσματα, ο εθνικισμός αποτελεί πάνω απ' όλα ιδεολογία πολιτιστικής κατηγοριοποίησης των λαών. Η μετατροπή του εθνικιστικού σε ρατσιστικό λόγο συντελείται συνήθως σε περιόδους έξαρσης του εθνικισμού, όταν τα άτομα υπό την επήρεια της εθνικιστικής προπαγάνδας νιώθουν να απειλείται άμεσα η εθνική τους υπόσταση. Ο ρατσισμός δεν αποτελεί την άλλη «έκφραση» του εθνικισμού, αλλά «εσωτερικό του συμπλήρωμα» (Παπαδημητρίου, 2000).

Για να ανταποκριθούμε σε αυτή την πρόκληση, χρειαζόμαστε τα απαραίτητα εργαλεία-έννοιες, που μας επιτρέπουν να προβληματοποιήσουμε τα αυτονόητα ως

ιστορικά δεδομένες «αλήθειες», όπως για παράδειγμα την εμμονή στην ταυτότητα και γενικά την εθνοκεντρική καθήλωση (Παπαταξιάρχη, 2006).

Η κεντρική ιδέα είναι ότι τα μέλη των αντιπάλων ομάδων που εμφανίζονται επιθετικά τα μεν προς τα δε, για να ενθαρρύνουν τις αντίστοιχες ομάδες τους στον αγώνα για την απόκτηση πόρων – οι οποίοι δεν είναι απεριόριστοι- και για την προστασία του εδάφους τους, πραγματοποιούν ένα πρόγραμμα δράσης, που ευνοεί όλο και περισσότερο την διατήρηση και τον πολλαπλασιασμό των γενετικά συγγενών τους και εξασφαλίζει «επιτυχία αναπαραγωγής» στο σύνολο της ομάδας. Οι ξενόφοβες και ρατσιστικές συμπεριφορές, παράγωγα του “φυλετισμού” και εδαφικών επιταγών, αντιπροσώπευαν επομένως ένα “προτέρημα επιλογής” για την ομάδα, με την έννοια ότι συνέβαλλαν στο να αυξηθούν οι πιθανότητες αναπαραγωγής των μελών της ομάδας. Ο φιλοξενούμενος εγκλωβίζεται σε άτυπες υποχρεώσεις, όπως το να αναγνωρίζει ότι ο οικοδεσπότης είναι ο κυρίαρχος, καθώς προβάλλει τα ήθη και τα έθιμα του λαού του και ότι ο ίδιος πρέπει να περιορίσει ή και ακόμη να παραγκωνίσει τις δικές του πολιτισμικές προτιμήσεις. Επίσης, αδρανοποιείται πολιτικά και επενεργεί σε μικρό βαθμό στο περιβάλλον που ζει, εφόσον κινείται μέσα σε συγκεκριμένα περιθώρια (Κυριακάκη & Μιχαηλίδου, 2005).

Αν ορίσουμε την φυλετική προκατάληψη με τον ευρύτερο δυνατό τρόπο ως την βεβαίωση ή την πεποίθηση ότι «οι άλλοι λαοί είναι κατώτεροί μας, στο βαθμό που είναι διαφορετικοί από εμάς», τότε η φυλετική προκατάληψη μοιάζει να αποτελεί συνιστώσα της εθνοκεντρικής συμπεριφοράς. Όμως το περιεχόμενο του ρατσισμού δεν εξαντλείται στην φυλετική προκατάληψη. Κατά συνέπεια, ο περιορισμός της φυλετικής προκατάληψης σε μία σύγχρονη μορφή της εθνοκεντρικής συμπεριφοράς, όσο δικαιολογημένη και αν θεωρηθεί, δεν συνεπάγεται ότι ο ρατσισμός είναι μόνο εθνοκεντρισμός και τίποτα περισσότερο. Όσο και αν η πραγματικότητα της φυλετικής ή εθνοτικής διαφοροποίησης είναι αμφισβητήσιμη, η πραγματικότητα της πίστης των ανθρώπων σε αυτήν και η πραγματικότητα των συνεπειών που έχει αυτή τους η πεποίθηση είναι αδιαμφισβήτητη. Σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του Allport, η «εθνική προκατάληψη» απορρέει από λανθασμένες γενικεύσεις και έχει ως αντικείμενο την απαξίωση του «Άλλου» (Γκόβαρη, 2001).

«Πάει μισός και πάνω αιώνας από τότε που ο μεγάλος Αυστριακός φιλόσοφος Καρλ Πόππερ περιέγραφε και υμνούσε την «ανοιχτή κοινωνία»: την κοινωνία που «απελευθερώνει τις κριτικές ικανότητες του ανθρώπου», την κοινωνία που αποβλέπει «στην ανθρωπιά και τη λογικότητα, στην ισότητα και την ελευθερία». Όπως είναι γνωστό, το περιλάλητο βιβλίο του άρχισε να το συγγράφει το 1938, όταν οι χιτλερικοί μπήκαν στην Αυστρία, ως το 1943, με στόχο να πολεμήσει την «κλειστή κοινωνία», που είναι υποταγμένη στις «μαγικές δυνάμεις, στον δογματισμό, στον ολοκληρωτισμό». Στον Πρόλογο της δεύτερης έκδοσης (1950), ο Πόππερ σημείωνε: «Παρά τη σημερινή παγκόσμια κατάσταση (Ψυχρός Πόλεμος), αισθάνομαι το ίδιο αισιόδοξος όπως πάντα». Θα αισθανόταν το ίδιο **και σήμερα**; Βέβαια, παγκόσμιοι και ψυχροί πόλεμοι δεν υπάρχουν τώρα, οι ολοκληρωτισμοί κάθε χρώματος έχουν χρεοκοπήσει και η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος είναι όλο και πιο θαυμαστή. Πόσο «ανοιχτή», όμως, είναι η κοινωνία μας; Σε ποια κατάσταση υγείας βρίσκονται οι αρμοί της και τα ειδοποιά στοιχεία της, που απαριθμούσε ο Πόππερ (ανθρωπιά, λογικότητα, ισότητα, ελευθερία);

Την πιο απλή και περιεκτική απάντηση τη δίνει μια λέξη: τα **τείχη**. Και δεν αναφερόμαστε μόνο στα τσιμεντένια τείχη που κτίστηκαν και κτίζονται ανάμεσα σε εμπολέμους - όπως από τους Τούρκους στην Κύπρο εδώ και 28 χρόνια και από το Ισραήλ στην Παλαιστίνη σήμερα. Αλλά για τα **αόρατα τείχη**, που υψώνουν οι δημοκρατικές κοινωνίες στην Αμερική και την Ευρώπη - τα τείχη που επιχειρούν να «κλείσουν έξω» τους, τους ξένους, τους μετανάστες, τους τριτοκοσμικούς, τους παρίες, τους «κακούς», τους «άλλους». Τα τείχη της μισαλλοδοξίας, της ξενοφοβίας, του ρατσισμού, του αποκλεισμού, του «πας μη μεθ' ημών καθ' ημών». Τα τείχη της απανθρωπιάς, του παραλογισμού, της ανισότητας, της ανελευθερίας, για να επιστρέψουμε στους όρους του αυστριακού φιλοσόφου. Η «ανοιχτή κοινωνία» μετατρέπεται σταδιακά σε περιχαρακωμένο **στρατόπεδο**, όπου οι («πολιορκημένοι») εντός κατατράχονται από τρόπο για τους εκτός, και οι («πολιορκητές») εκτός, από τρόπο για την επιβίωσή τους... Τί προτείνει λοιπόν ; *«1) Αποκλείστε όλες τις ξένες επιδράσεις που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την ακαμψία των φυλετικών ταμπού. 2) Αποκλείστε, ιδιαίτερα, όλες τις ιδεολογίες ισότητας, δημοκρατίας και ατομικισμού*

(ανθρωπισμού). 3) Κρατείστε τη διαφοροποίηση ανάμεσα στη δική σας φυλή και όλες τις άλλες· μην αναμειγνύεσθε με κατώτερους. 4) Εξουσιάστε και υποδουλώστε τους γείτονές σας». Νομίζετε πως πρόκειται για κάποιο σύγχρονο ακροδεξιό μανιφέστο; Όχι. Ο Πόππερ - που δεν έπαυε να τονίζει πως «ο δυτικός πολιτισμός μας ανάγει τη γέννησή του στους Έλληνες», πως «η ιδέα της προσωπικής και πολιτικής ελευθερίας βρήκε την πρώτη φιλολογική έκφρασή της στην Ελλάδα» - έβρισκε, στην ίδια εκείνη Ελλάδα, τον **αντίποδα** της «ανοιχτής κοινωνίας»: την κοσμοθεώρηση και τις αρχές της «κλειστής» πολιτείας της Σπάρτης, αντιπαραθέτοντάς την στην ανοιχτή κοινωνία των Αθηναίων. Και επισήμαινε τις ομοιότητες των σπαρτιατικών αρχών με «τις τάσεις του νεότερου ολοκληρωτισμού» (Οι Έλληνες εφευρέτες των πάντων!). Το δραματικό είναι πως το παλιό σπαρτιατικό δόγμα και το χτεσινό ολοκληρωτικό αναβιώνουν στην εποχή μας, εξαιτίας (μάλλον, εξ *αφορμής*) της φοβίας για την τρομοκρατία που άναψε στις 11.9.2001 και που συδαιλίζεται αδιάκοπα απ' όσους σπεκουλάρουν στην τρομοκράτηση του παγκόσμιου κοινού, με το ιερό λάβαρο της αντιτρομοκρατικής εκστρατείας...

Τείχη, όμως, δεν στήνονται μόνο στα σύνορα και στα τελωνεία των δημοκρατικών κρατών, αλλά **και στο εσωτερικό τους, ανάμεσα στους πολίτες και τις εξουσίες**. Με το δικαιολογητικό, πάντα, της τρομοκρατικής απειλής και, φυσικά, της εθνικής αυτοσυντήρησης, οι ιθύνοντες βγάζουν απανωτά φιρμάνια, που κάνουν ακόμα πιο **απροσπέλαστα στους πολίτες** τα κέντρα των κρίσιμων αποφάσεων και ασύγκριτα πιο **προσπελάσιμους τους πολίτες** στα «εντεταλμένα» όργανα της εξουσίας. Όσο πιο αδιαπέραστα γίνονται τα τείχη των κυβερνήσεων, τόσο πιο διάφανοι και ευάλωτοι γίνονται οι τοίχοι των σπιτιών και της ατομικής ζωής, δράσης και σκέψης των κυβερνώμενων. Τα ανθρώπινα δικαιώματα κουτσουρεύονται, η κίνηση των ατόμων και η διακίνηση των ιδεών κατασκοπεύονται, η έκφραση και η κρίση, ακόμα και οι πολιτικές γελοιογραφίες, χαρακτηρίζονται πολύ εύκολα ύποπτες και προδοτικές... Μ' αυτά και μ' εκείνα, ο πολίτης θυμίζει τον αντι-ήρωα μιας θαυμάσιας μιμικής σκηνης του μεγαλύτερου μίμου της εποχής μας, τον Marcel Marceau: Πάνω στη γυμνή σκηνή, ολομόναχος ο ανθρωπάκος, ο «Μπιπ», ασάλευτος, εναγώνιος. Έπειτα, κάνει μερικά δειλά βήματα προς τα δεξιά, αλλά σε λίγο σταματάει: έχει πέσει πάνω σ' έναν αόρατο τοίχο, τον ψαχουλεύει, προσπαθεί να βρει μια διέξοδο. Του κάκου. Ύστερα, βηματίζει

προς τ' αριστερά: το ίδιο. Το ίδιο και προς τα μπρος, το ίδιο και προς τα πίσω. Παντού, τοίχοι αόρατοι και αδιαπέραστοι - με την έξοχη μιμική του, ο Μαρσώ «ζωγραφίζει» τις διαστάσεις του πνιγηρού κελιού του... Σε λίγο, ξαναρχίζει, αλλά τώρα τα βήματά του είναι λιγότερα: ο κάθε τοίχος έχει ζυγώσει μερικά εκατοστά, το κελί έχει στενέψει... Ο έγκλειστος προσπαθεί πάλι και πάλι. Αλλά ο χώρος όλο και μικραίνει, όλο και μεγαλώνει η αγωνία του φυλακισμένου. Ώσπου οι τοίχοι τον συνθλίβουν και τον σκοτώνουν... Δεν θα ήθελα να θεωρηθεί αυτή η τραγική σκηνή ως προφητεία αλλά ως **προειδοποίηση**. Το πρόβλημα και η ευθύνη του καθενός μας είναι να δούμε τι σημαίνουν τα τείχη και πώς θα τα κατεδαφίσουμε... » (tovima.dolnet.gr).

Επιπροσθέτως ο ρατσισμός συνδέεται άμεσα με τον κοινωνικό αποκλεισμό, εφόσον ο τελευταίος αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή της περασμένης δεκαετίας. Όμως η έννοια που του αποδίδεται, αλλάζει από τις χρονικές περιόδους που περνούν. Αυτό που μένει αναλλοίωτο, είναι οι σημερινές μορφές του αποκλεισμού, που συμπίπτουν με τις μορφές διάκρισης που ίσχυαν παλιότερα.

Ο αποκλεισμός χαρακτηρίζεται ως μια αδυναμία συμμετοχής σε όλες τις σύγχρονες μορφές της κοινωνικής ζωής, αλλά και ως απουσία συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία (Παπαδοπούλου, 1999).

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστήριξαν πως φαινόμενα ρατσισμού, φασισμού και ξενοφοβίας πρέπει να αναζητηθούν στην καταπίεση και στον αυταρχισμό. Μεταξύ αυτών, ο Adorno και ο Mitscherlich, που υποστήριξαν ότι τα παιδιά μεγαλώνοντας μέσα σε ένα αυστηρό περιβάλλον δεν μπορούν να στραφούν εναντίον στην εξουσία που ασκεί ο πατέρας και βρίσκοντας εναλλακτικούς τρόπους, εκτονώνονται σε άτομα ανίσχυρα ή «κατώτερα». Επομένως, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία δεν έχουν να κάνουν με τη στάση του «Άλλου», αλλά οφείλονται στην ψυχολογική κατάσταση του ρατσιστή, η οποία ενδέχεται να μεταβληθεί και να γίνει πιο προσιτή στην παρουσία του Άλλου με προγράμματα θεραπευτικής αγωγής.

Ο ρατσισμός δεν επιχωριάζει σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, ομάδα ή εθνότητα. Αποτελεί γενικευμένη πρακτική και υπό αυτή την έννοια δεν έχει ταξικό χαρακτήρα με την στενή σημασία του όρου. Επίσης εξυπηρετεί πάντα, συνειδητά ή ασύνειδα, κάποια συμφέροντα και μάλιστα πολλές φορές ετερογενή. Η ρατσιστική

συμπεριφορά, δηλαδή, ποτέ δεν είναι αφιλοκερδής, όπως επίσης και ο αντιρατσιστικός λόγος που αποκτά το χαρακτήρα κυρίαρχης και εξουσιαστικής γνώσης, αφού μέσω του διαχωρισμού σε ρατσιστές και αντιρατσιστές συσκοτίζει την πραγματικότητα ότι ο ρατσισμός συναντάται σ' όλους όσους εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία.

Τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του ρατσισμού είναι μεταξύ άλλων τα εξής: αντιδημοκρατική συμπεριφορά, που καταλύει το όνομα της φυλής, ένα καθεστώς διακρίσεων που αφαιρεί από τα ανθρώπινα όντα δικαιώματα κατοχυρωμένα από διεθνείς και παγκόσμιες συνθήκες, ένα κράμα αυταρχισμού και ολοκληρωτικού καθεστώτος που εμμένει δογματικά σε απανθρωπισμό του ανθρώπου. Ο ρατσισμός συνδέεται επίσης με την ξеноφοβία και παρουσιάζεται ως εναλλακτική λύση στην υποτιθέμενη απειλή των ξένων μειονοτήτων, και οδηγώντας στην καταπάτηση της ισότητας των ευκαιριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των εθνοπολιτισμικά διαφορετικών ατόμων (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Σήμερα το θέμα «ρατσισμός» είναι ένα ιδιαίτερα σοβαρό και θα λέγαμε οδυνηρό ζήτημα για τον κόσμο, για την Ευρώπη και δυστυχώς και για την χώρα μας. Και αν όχι με οδύνη, πάντως θα πρέπει να το αντιμετωπίσουμε με σοβαρότητα.

Η κρίση των θεσμών του κοινωνικού κράτους έχει άμεσες δυσμενείς επιπτώσεις στις κοινωνίες, όπου φαινόμενα ξеноφοβίας, ρατσισμού και εγκληματικότητας δίνουν την εικόνα της κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Ασφαλώς τα φαινόμενα αυτά πλήττουν σε μεγαλύτερο βαθμό τις κοινωνικά αδύνατες, κυρίως τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (Παπαδοπούλου, 1999).

Δεν είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι οι ρατσιστικές εξάρσεις βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση. Αυτό αποδεικνύεται από την καθημερινότητα, όπου τα φαινόμενα ρατσισμού και ρατσιστικής βίας είναι συχνά και έντονα. Ίσως αρκετοί συνάνθρωποί μας να μην θεωρούνται ή να μην θεωρούν τους εαυτούς τους ρατσιστές. Παρ' όλα αυτά, χαρακτηρίζουν ομάδες βάσει των ελαχίστων γνωρισμάτων τους και δεν αλλάζουν εύκολα τις απόψεις τους γι' αυτές, εφόσον τις έχουν ενστερνιστεί σχεδόν από βρέφη. Το καυτό και επίκαιρο, σε σχέση με τη παρούσα εργασία, ερώτημα, όμως, είναι:

Ποια είναι η δική μας στάση απέναντι σε όλα αυτά; Τα αποδεχόμαστε σιωπηλά, τα συγκαλύπτουμε ή μήπως αντιδρούμε σθεναρά;

Ποια είναι η πολιτισμική ταυτότητα της σύγχρονης Ελλάδας;

Η πολιτισμική ταυτότητα κάθε χώρας εκδηλώνεται ως προσήλωση στην παράδοση, αλλά και ως κριτική των μέσων μαζικής επικοινωνίας, τα οποία διαθέτουν μεγάλες δυνατότητες επιρροής. Ως προς τη στάση των μελών της πολιτισμικής ταυτότητας διαφαίνονται δύο τάσεις: η παραδοσιακή, όπου δίνεται έμφαση στα στοιχεία του παρελθόντος και τονίζεται η διαχρονική ισχύς ορισμένων παραδοχών όπως αυτές της θρησκείας, της τέχνης και της ηθικής και η νεοτερική, όπου προτεραιότητα έχει το νέο, αυτό που δεν ταυτίζεται με το παλιό και που πρέπει να καθιερωθεί παραμερίζοντάς το. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαιδεία-Λεξικό,1989). Η σύγχρονη εποχή αναμφίβολα χαρακτηρίζεται από έντονη κινητικότητα και αναβρασμό. Τίποτε δεν μένει στατικό αναφορικά με τις νοοτροπίες, τις αντιλήψεις, τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που πρεσβεύει ο καθένας από εμάς. Και τούτο συμβαίνει διότι η ιδεολογία μας επηρεάζεται από τις τρέχουσες παγκόσμιες εξελίξεις. Οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε κράτος επιφέρουν σημαντικότερες αλλαγές, όπως είναι η αύξηση της μετανάστευσης. Επομένως, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι εφόσον εισρέουν σε κάθε χώρα άνθρωποι που ακολουθούν διαφορετικούς πολιτισμούς φέρνουν με τη σειρά τους μεταβολές. Αυτό που συμβαίνει και στην Ελλάδα, όπου σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες διαμένουν άνθρωποι, οι οποίοι διαφοροποιούνται από τους Έλληνες ως προς τον πολιτισμό τους. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα σε ανθρώπινες κοινότητες κατά τη διάρκεια της ιστορίας αλλά και στη σύγχρονη εποχή, δεν προσδίδουν ιδιαίτερη αξιοπιστία στον ισχυρισμό περί «γνησίου» εθνικού πολιτισμού, εφόσον δεν πρόκειται για ένα κλειστό σύστημα πολιτιστικών στοιχείων, που διαθέτει αποτελεσματικούς μηχανισμούς απόθησης κάθε εξωτερικής πολιτισμικής επιρροής. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ότι η πολιτισμική ταυτότητα της σύγχρονης Ελλάδας έχει υποστεί μεταβολές ως προς την αμιγή σύστασή της, διότι δεν την απαρτίζουν πλέον Έλληνες αλλά και πολίτες άλλων

εθνών, οι οποίοι ενσωματώνουν τα γενικότερα πολιτισμικά τους στοιχεία στην πολιτισμική ταυτότητα της χώρας που τους φιλοξενεί ή που είναι η μόνιμή τους πλέον πατρίδα. Αποτέλεσμα της γρήγορης πολιτισμικής αφομοίωσης των μεταναστευτικών πληθυσμών μέσα σε δύο ή τρεις γενεές είναι και η αλλαγή δεικτών της πολιτισμικής ταυτότητας. Ο τρόπος με τον οποίο μέλη εθνικών μειονοτήτων βιώνουν σε πολυεθνικές κοινωνίες την πολιτισμική τους ταυτότητα δεν είναι ενιαίος, αλλά εξαρτάται από παραμέτρους όπως η ιστορία της μειονότητας, η διαδικασία της πολιτικής τους ένταξης στο κράτος και η συμμετοχή της στην οικονομία.

Προκατάληψη & στερεότυπα: εννοιολογική προσέγγιση

Η ανάγκη του ανθρώπου είναι τέτοια ώστε να κατηγοριοποιεί τους συνανθρώπους του γι' αυτό και γεννάται το φαινόμενο των στερεοτύπων. Τα στερεότυπα τον βοηθούν, καθώς του δίνουν τη δυνατότητα να προβλέπει και να προλαμβάνει κάποιους πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης ενός μέλους ή μιας ομάδας. Πολλές φορές, όμως, η όψη τους είναι αρκετά προβληματική μιας και τα χαρακτηριστικά που προσάπτονται στα μέλη μιας ομάδας ανθρώπων μπορεί να ανταποκρίνονται στο ελάχιστο ή και καθόλου στην πραγματικότητα.

Πράγματι, προς αυτή τη κατεύθυνση κινούνται τα μέλη, μιας και αφιερώνουν χρόνο στο να συγκεντρώνουν και να κωδικοποιούν στοιχεία τα οποία τους διακρίνουν και τους διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους. Ενδεχομένως, οι «υπόλοιποι» να είναι και αυτή διαφορετικοί μεταξύ τους, αλλά δεν μπαίνουν στον κόπο να ασχοληθούν με τα ιδιαίτερα τους χαρακτηριστικά, διότι αποδίδοντάς τους το στοιχείο της ομοιογένειας (εμείς και οι άλλοι) απομακρύνουν τον κίνδυνο της κοινωνικής κινητικότητας, της εύκολης δηλαδή μετακίνησής τους προς άλλα κοινωνικά περιβάλλοντα (Λαμπρίδη, 2004).

Εφαρμόζοντας άκριτα χωρίς προβληματισμό ένα στερεότυπο εθελουφλούμε μπροστά στα πραγματικά χαρακτηριστικά που έχει ο συνάνθρωπός μας, ο οποίος έχει γίνει αντικείμενο στερεοτυπικής αντίληψης (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη

κ.α.,1996). Επιλέγουμε κάποια στοιχεία, αγνοούμε ή απορρίπτουμε κάποια άλλα. Προσπαθούμε να τα ερμηνεύσουμε βάσει των δικών μας ερμηνευτικών σχημάτων που έχουν ήδη διαμορφωθεί από κοινωνικο-πολιτισμικούς παράγοντες που μας έχουν άμεσα επηρεάσει (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α.,1996).

Το **στερεότυπο** είναι μια απλουστευμένη ή/και τυποποιημένη αντίληψη ή μια εικόνα, που συχνά κατέχουν από κοινού οι άνθρωποι για μια άλλη ομάδα. Τα στερεότυπα μπορούν να είναι θετικά ή αρνητικά και είναι χαρακτηριστικές γενικεύσεις βασισμένες στην ελάχιστη ή περιορισμένη γνώση για μια ομάδα ανθρώπων. Τέτοιες υπεραπλουστευμένες αντιλήψεις, απόψεις ή εικόνες, είναι βασισμένες στην υπόθεση ότι υπάρχουν κοινές ιδιότητες και κοινά χαρακτηριστικά που έχουν τα μέλη της άλλης ομάδας. Τα στερεότυπα είναι γενικευμένες εικόνες, απόψεις, στάσεις για μία ομάδα ανθρώπων, οι οποίες είναι βαθιά ριζωμένες στο πολιτισμικό παρελθόν και παρόν του κάθε ατόμου και μπορούν να εντοπιστούν εξετάζοντας την κοινωνική ταυτότητα του καθενός (Λαμπρίδη, 2004).

Τα στερεότυπα **αποδίδουν** συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς και δημιουργούν αντίστοιχες αναμονές συμπεριφοράς, χωρίς να ελεγχθεί στο σύνολό της και προτού αποτελέσει αντικείμενο ολοκληρωμένης γνωσιακής επεξεργασίας να έχει διαμορφωθεί και αποκρυσταλλωθεί ως θέση. Αναπαράγονται στο πλαίσιο του μικροκοινωνικού συστήματος στο οποίο δραστηριοποιείται το άτομο, ενώ αποτελούν προθέσεις των μελών άλλων κοινωνικών ομάδων να δημιουργούν εικόνες, για να μπορέσουν να ορίσουν και να χειραγωγήσουν την κοινωνική πραγματικότητα προς ίδιον όφελος (Λαμπρίδη, 2004).

Στερεοτυπική σκέψη ονομάζεται εκείνη η σκέψη η οποία με αφετηρία την ταξινόμηση ενός ατόμου σε μια κοινωνική κατηγορία οδηγείται σε ατεκμηρίωτες και αυθαίρετες γενικεύσεις ως προς τις ιδιότητες που υποτίθεται ότι έχει κάθε άτομο που ανήκει σε μία ή περισσότερες κατηγορίες, όπως π.χ. λευκός, Έλληνας, νέος, γέρος. Με την στερεοτυπική σκέψη γίνεται αντιληπτός ο «Άλλος» και κατόπιν διαμορφώνεται το στερεότυπο. Το στερεότυπο χαρακτηρίζεται από έντονη υπερβολή και υπέρ-προβολή είτε των θετικών είτε των αρνητικών ιδιοτήτων μιας ομάδας και κατ' επέκταση των μελών της. Τα στερεότυπα δεν μπορούν να λογίζονται παρά μόνο ως υποθέσεις και

ατεκμηρίωτοι ισχυρισμοί για την ύπαρξη των συγκεκριμένων ιδιοτήτων και όχι ως αποδεδειγμένες και ρεαλιστικές (Γκότοβου, 1996).

Τα στερεότυπα είναι όχι μόνο ενάντια στα δικαιώματα των άλλων αλλά και τους βλάπτουν με την ενθάρρυνση της **προκατάληψης** και της **διάκρισης**. Η προκατάληψη δεν είναι μόνο μια δεδηλωμένη άποψη ή πεποίθηση, αλλά και μια τοποθέτηση που περιλαμβάνει συναισθήματα, όπως η περιφρόνηση και η απέχθεια. Η διάκριση εμφανίζεται όταν αντιμετωπίζεται ένα πρόσωπο λιγότερο ευνοϊκά έναντι κάποιου άλλου και η στάση αυτή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί αλλιώς, παρά μόνο ως ένα άμεσο αποτέλεσμα της προκατάληψης.

Ιστορικά, οι άνθρωποι με αναπηρίες έχουν στερεοτυπηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Μερικά από τα στερεότυπα που χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν τους ανθρώπους με αναπηρίες είναι ακόμη ισχυρά στο μυαλό του κοινού σήμερα. Οι ελλιπείς πληροφορίες, οι μπερδεμένες αντιλήψεις, η απομόνωση και ο διαχωρισμός έχουν διαιωίσει πολλά από αυτά τα στερεότυπα. Η εξέταση ενός προσώπου με αναπηρίες ή ομάδες ατόμων με αναπηρίες, σύμφωνα με τα στερεότυπα, περιορίζει το τι αναμένουμε και το πώς αποκρινόμαστε σε αυτούς (gr.ettad.eu/.../prejudice-stereotypes).

Είναι έντονος ο συλλογικός τους χαρακτήρας, ενώ γενικά είναι μη επιθυμητές μορφές οργάνωσης της κοινωνικής γνώσης, δεδομένου ότι είναι λανθασμένα υπό όρους αντικειμενικής προσέγγισης της πραγματικότητας. Είναι συμπαγή και ανθεκτικά στην ενημέρωση και γενικεύονται μέσω μιας αιτιολογικής διαδικασίας, που αναπαριστά μία μικρογραφική απεικόνιση της γνώσης και της «διάνοιας» της κοινωνίας (Λαμπρίδη, 2004). Η θεωρία της κατηγοριοποίησης του εαυτού ερμηνεύει τη σχέση της κοινωνικής ταυτότητας με το στερεότυπο και διέρχεται τρία στάδια: στο πρώτο τα άτομα προσδιορίζουν εαυτούς ως μέλη μιας διακριτής κοινωνικής κατηγορίας· στο δεύτερο, διαμορφώνουν ή μαθαίνουν τους στερεοτυπικούς κανόνες αυτής της κατηγορίας· στο τρίτο, αποδέχονται αυτές τις νόρμες και η συμπεριφορά τους γίνεται πιο κανονιστική (Λαμπρίδη, 2004). Η αντίληψη του «Άλλου» ως φορέα μιας ιδιότητας, ως μέλους μιας ομάδας, ως δείγματος μιας ευρύτερης κοινωνικής κατηγορίας ονομάζεται «κατηγοριακή αντίληψη του Άλλου», στο βαθμό που η εν λόγω κοινωνική κατηγορία αποτελεί την

αφετηρία για υποθέσεις γύρω από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, για προβλέψεις σχετικά με τη συμπεριφορά του και γενικά για την οργάνωση της συμπεριφοράς μας απέναντί του. Το άτομο δεν χαρακτηρίζεται από τα προσωπικά του, τα ατομικά του βιώματα, αξίες, πεποιθήσεις, αλλά από την κοινωνική του ταυτότητα. Η ατομικότητά του συνυφαίνεται με την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκει και από την τελευταία αντλούνται οι πληροφορίες για τον χαρακτηρισμό του «Άλλου». Η κατηγοριακή αντίληψη διευκολύνει τον ανθρώπινο νου να μετατρέπει τα δύσκολα γνωστικά σχήματα σε απλά και τα δυσνόητα σε ευκολονόητα (Γκότοβου, 1996).

Τα στερεοτυπικά σκεπτόμενα άτομα αποδίδουν ιδιότητες αυθαίρετα σε όλα τα άτομα-μέλη της ίδιας ομάδας, διότι είναι βέβαιοι πως ισχύουν και τους χαρακτηρίζουν όλους ανεξαιρέτως (a priori παραδοχή).

Επιπροσθέτως, τα στερεότυπα κρίνουν τις συνολικές αξιολογήσεις των ιδιοτήτων των ομάδων ή των ατόμων, δηλαδή τις ιεραρχίες, οι οποίες δύνανται να κατατάξουν τις ομάδες σε ανώτερες ή κατώτερες, δραστηριότητα που συγγενεύει με τον ρατσισμό.

Η αντιμετώπιση των στερεοτύπων επιτυγχάνεται μέσα από μία διαδικασία ενθάρρυνσης των ανθρώπων να αμφισβητήσουν τις γενικεύσεις για τις ιδιότητες των ομάδων των ατόμων, καθώς και να μην μεγαλοποιούν τις υφιστάμενες ή υποτιθέμενες διαφορές μεταξύ αυτών (Ευαγγέλου & Κάντζου, 2005).

Προκατάληψη είναι η δύσπιστη, επιφυλακτική, καχύποπτη, υποτιμητική, εχθρική και σε κάποιες περιπτώσεις εγκληματική συμπεριφορά των μελών μιας κοινωνικής ομάδας προς τα μέλη μιας άλλης (Λαμπρίδη, 2004). Η προκατάληψη περιγράφει μία στάση του υποκειμένου απέναντι στον ατομικό ή συλλογικό «Άλλον», κάτι που τον προδιαθέτει ευνοϊκά ή δυσμενώς απέναντί του.

Η αρνητική ή θετική προδιάθεση, η προκατάληψη, δεν πυροδοτείται από τις ατομικές, ιδιοσυγκρασιακές ιδιότητες του «Άλλου», αλλά από την κοινωνική του ταυτότητα. Η απλή παρουσία του «Άλλου» στο προσκήνιο ενεργοποιεί θετικές ή αρνητικές συναισθηματικές καταστάσεις από τις οποίες ενδέχεται να πηγάζουν τάσεις για ευνοϊκή ή δυσμενή μεταχείριση του προσώπου αυτού.

Υπάρχουν τρεις κύριες κατευθύνσεις της διαδικασίας απόκτησης προκαταλήψεων. Η πρώτη θεωρία υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα του ατόμου παίζει

καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη προκαταλήψεων. Η δεύτερη θεωρητική προσέγγιση, η οποία είναι γνωστή ως η θεωρία κοινωνικής μάθησης (social learning theory), πιστεύει ότι οι προκαταλήψεις συσχετίζονται με τον τρόπο που οι γονείς μεγαλώνουν και διαπαιδαγωγούν τα παιδιά τους. Οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας δίνουν έμφαση και στις επιρροές που δέχεται ο άνθρωπος από τον πολιτισμικό του περίγυρο. Τέλος, η τρίτη θεωρητική προσέγγιση επισημαίνει ότι οι κύριες αιτίες που οδηγούν στην ανάπτυξη προκαταλήψεων είναι καθαρά οι κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές που δέχεται ένα άτομο (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α.,1996).

Οι θεωρίες επεξήγησης των προκαταλήψεων αποδίδουν την απόκτησή τους στην προσωπικότητα του ατόμου, στον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών απ' την οικογένεια και στις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές επιρροές που δέχεται το άτομο (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α.,1996).

Στην προκατάληψη υπάρχει το στοιχείο της ετοιμότητας, δηλαδή, της δράσης έναντι του «Άλλου», αλλά και το γνωστικό στοιχείο με το οποίο πληροφορείται για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του άλλου. Προκατάληψη μπορεί να υπάρχει από την πλευρά της πλειοψηφίας έναντι της μειοψηφίας, αλλά και το αντίστροφο. Μόνο που στην τελευταία περίπτωση τα μέλη της μειοψηφίας δεν έχουν την απαραίτητη δύναμη στο θεσμικό πλαίσιο. Αντίθετα, όταν η διάκριση εκφράζεται σε μη-θεσμικό επίπεδο, τότε η προκατάληψη των μελών της μειοψηφίας απέναντι στα μέλη της πλειοψηφίας μπορεί να μεταφραστεί σε διάκριση ή ρατσισμό (Γκότοβου, 1996).

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας συναντώνται με την προκατάληψη στην παρουσίαση του Άλλου. Το καυτό ερώτημα είναι με ποιον τρόπο επιτυγχάνεται αυτή. Επηρεάζουν άμεσα τους θεατές όλων των ηλικιών και παρουσιάζουν τα τεκταινόμενα με μονοδιάστατο, πολλές φορές, τρόπο. Όπως προαναφέρθηκε, το ερώτημα είναι εάν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στο σύνολό τους- και πέρα από τις όποιες εξαιρέσεις- λειτουργούν υπέρ της διατήρησης και της αναπαραγωγής της στερεοτυπικής σκέψης, της προκατάληψης και της κοινωνικής διάκρισης ή κάνουν το αντίθετο και με ποιους μηχανισμούς πραγματώνουν κάθε φορά το ένα ή το άλλο (Γκότοβου,1996).

Επειδή τα μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι ακριβώς μαζικά, στέλνουν τα μηνύματα σε όλους τους αποδέκτες, χωρίς την παρουσία διαχωριστικών γραμμών προς

όλες τις κατευθύνσεις. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος της ύπαρξής τους. Θα πρέπει όμως κανείς όμως, να αξιολογήσει το περιεχόμενο, εξετάζοντας την γλώσσα που χρησιμοποιούν, την ακρίβεια των περιγραφών και την αντιπροσωπευτικότητα των θεμάτων.

Οι προκαταλήψεις δύσκολα μεταβάλλονται, ακόμη και όταν υπάρχουν ακλόνητα στοιχεία που τις ανατρέπουν. Οι προκαταλήψεις είναι πιθανό να οδηγήσουν στην εμφάνιση ρατσιστικών συμπεριφορών, όταν συνοδεύονται από δύο επιπλέον στοιχεία (Τσιάκαλου, 2000): το πρώτο στοιχείο έχει σχέση με τη δύναμη και τη δυνατότητα χρήσης της σε βάρος μιας ομάδας ανθρώπων· το δεύτερο στοιχείο συσχετίζεται με τη διάθεση των ατόμων εκείνων που είναι προκατειλημμένα και έχουν τη δύναμη να συμπεριφερθούν ρατσιστικά.

Η ξενοφοβία, όμως, που προκύπτει από την παγίωση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και αντιμετώπιση, γιατί είναι δυνατό να εξελιχθεί σε ρατσισμό, αφού συχνά ο τελευταίος ταυτίζεται με την άγνοια, το παράλογο μίσος και το φόβο για μια άλλη κοινωνική ομάδα (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α.,1996).

Οι επιμέρους μορφές του ρατσισμού_είναι οι παρακάτω:

1. Φυλετικός ρατσισμός
2. Θρησκευτικός ρατσισμός
3. Κοινωνικός ρατσισμός
4. Ρατσισμός ανάμεσα στα είδη ([σπησισμός](#))

Τον περασμένο αιώνα, όταν άρχισαν να δημιουργούνται τα σύγχρονα κράτη, εμφανίστηκε μια νέα μορφή ρατσισμού: ο "εθνικός ρατσισμός", που στηρίχθηκε σε ιστορικούς λόγους, σε ιστορικές εχθρότητες και μίσση και στο σοβινισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το μίσος μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, Αρμενίων και Τούρκων ως αποτέλεσμα των ιστορικών συνθηκών και των σχέσεων των δύο λαών.

Επίσης σήμερα, παρατηρείται μια συντηρητική εθνικιστική στροφή σε πολλούς λαούς, που εκδηλώνεται με την ανάλογη προπαγάνδα και τη δημιουργία ομάδων με έντονο εθνικιστικό χρωματισμό. Εδώ ακριβώς βρίσκεται ο κίνδυνος να αναβιώσει το φασιστικό πρότυπο, που είναι η χειρότερη μορφή ρατσισμού. Ας μην ξεχνάμε την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων τα τελευταία χρόνια σε αρκετές χώρες και μάλιστα και της Ευρώπης, καθώς και τη δράση διάφορων νεοναζιστικών οργανώσεων. Μέσα στις κοινωνικές, πολιτικές και διεθνείς συνθήκες και στην αντιπαλότητα για κυριαρχία στον κόσμο, αναβιώνουν δυστυχώς στον 20ο αιώνα ποικιλώνυμες φασιστοειδείς θεωρίες περί φυλετικής καθαρότητας της Αρίας φυλής, που οδήγησε όπως όλοι γνωρίζουμε, στον 2ο παγκόσμιο πόλεμο και στη γενοκτονία των Εβραίων από τους Γερμανούς.

Επίσης, οι αντιπαλότητες μεταξύ των διαφόρων θρησκευτικών δογμάτων παίρνουν μορφή ρατσιστικής προκατάληψης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θρησκευτικού ρατσισμού είναι ο αντισημιτισμός, δηλ. η διάκριση σε βάρος της θρησκείας των Εβραίων, τον Ιουδαϊσμό. Ένα άλλο σύγχρονο φαινόμενο ρατσισμού είναι η προκατάληψη σε βάρος διαφόρων μειονοτήτων και προσφύγων καθώς και το κάψιμο συναγωγής ως θρησκευτικό-λατρευτικό χώρο, δείγμα θρησκευτικής ετερότητας. Τέλος, σήμερα, μέσα στη μακαριότητα του υλικού μας ευδαιμονισμού, έχουμε απορρίψει κάθε συναισθηματική συμπεριφορά και σχέση με τους συνανθρώπους μας. Έτσι διαμορφώνονται ρατσιστικές προκαταλήψεις σε βάρος κοινωνικών ομάδων που τις απομονώνουμε από τον κοινωνικό μας χώρο. Είναι ο λεγόμενος κοινωνικός ρατσισμός. Υπό αυτή την έννοια κοινωνικός ρατσισμός είναι η προκατάληψη για τους χρήστες ναρκωτικών, για τους φορείς του ΕΙΤΖ, για πρώην κατάδικους, η ανισότητα ανδρών και γυναικών, η περιφρόνηση των αναλφαβήτων, η προκατάληψη ή η κοροϊδία προς τους πνευματικά καθυστερημένους, η εκμετάλλευση των αναπήρων, η προκατάληψη για τους ομοφυλόφιλους. Όταν ένα κοινωνικό σύνολο στην ευρύτερη διάστασή του συντηρεί και καλλιεργεί τέτοιες συνθήκες και αντιλήψεις, είναι φυσικό να οδηγηθεί και οδηγείται τελικά σε μια μόνιμη ένταση και κρίση. Οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα αποκτούν σχετική διάσταση και στην πραγματικότητα καταλύεται όχι μόνο η δημοκρατία και η ελευθερία, αλλά και κάθε πνευματική και ηθική συνείδηση (www.wikipedia.gr/ρ/α/τ/Ρατσισμός).

Βασικά χαρακτηριστικά ρατσιστικής συμπεριφοράς:

- Μεροληπτική αντιμετώπιση έγχρωμων από τους λευκούς
- Εθνικιστικές αντιλήψεις
- Αντιμετώπιση μειονοτήτων ή παρεπιδημούντων (που μένουν προσωρινά σε ένα τόπο) ατόμων. (Τσιγγάνοι, Αλβανοί, Άτομα από τριτοκοσμικές χώρες)
- Αναβίωση ναζιστικών θεωριών
- Αντιμετώπιση γυναίκας
- Κοινωνικές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (ομοφυλόφιλοι, ναρκομανείς, άτομα με AIDS, άτομα με ειδικές ανάγκες)
- Ρατσισμός που πηγάζει από την επαγγελματική θέση, την οικονομική κατάσταση, την θρησκευτική πίστη, την καταγωγή κτλ των ατόμων (www.wikipedia.gr/ρ/α/τ/Ρατσισμός)

Συχνά γίνεται διάκριση ανάμεσα στο θεωρητικό και τον πρακτικό ρατσισμό, ανάμεσα στη «βία των λόγων», το λεκτικό ρατσισμό, και στη χρήση φυσικής βίας. Υπάρχουν δηλαδή άτομα που είναι ρατσιστές στα λόγια, χωρίς όμως και να επικροτούν ή να χρησιμοποιούν οι ίδιοι τη ρατσιστική βία (Παπαδημητρίου, 2000).

Ο ρατσιστής δεν μπορεί να δεχτεί τη δική του έλλειψη, τα όρια και τις αδυναμίες του. Κυριαρχείται απ' την ορμή του θανάτου, απαρνείται το Νόμο και αντιλαμβάνεται την εξουσία μόνο ως αυταρχική και αυθαίρετη. Καθώς ο Άλλος του θυμίζει την ύπαρξη της Διαφοράς, ξυπνώντας τα άγχη και τους φόβους του, ο ρατσιστής επιθυμεί την εξόντωσή του, ενώ ταυτόχρονα ταυτίζεται μαζί του. Αυτή του την επιθυμία την προβάλλει στον Άλλο, διατεινόμενος πως εκείνος τον μισεί και τον απειλεί.

Είναι σημαντικό το γεγονός ότι, καθώς οι ρατσιστές απορρίπτουν την ίδια τη χρήση του Λόγου, δεν είναι δυνατόν να μεταπειστούν μόνο με την παράθεση λογικών, «διαφωτιστικών» επιχειρημάτων, παρόλο που και αυτή είναι απαραίτητη.

Το άτομο αποδέχεται σκοταδιστικές αντιλήψεις με αποτέλεσμα την παρακώλυση της κριτικής σκέψης, την πνευματική ανελευθερία και την κοινωνική δυσλειτουργία στην οποία κυριαρχεί ο φόβος.

Σύμφωνα με τον Elliot (1992), υπάρχει μια υποσυνείδητη ευχαρίστηση στην ψυχή του ρατσιστή, όταν εκδηλώνει ακραία ρατσιστική συμπεριφορά, δηλαδή, όταν τιμωρεί τους Άλλους με τα ποικίλα μέσα που διαθέτει (www.unitedreporters.gr).

Ρατσισμός και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες

Ρατσισμός και γυναίκες

Μια σειρά από θεωρίες ερμηνεύουν τις διαφορές των δύο φύλων ως αποτέλεσμα της γενετικής κληρονομιάς, που διαφέρει ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες. Η φονξιοναλιστική ψυχολογική σχολή πρεσβεύει πως οι γυναίκες είναι καλύτερα εξοπλισμένες απ' τη φύση απ' ό,τι οι άνδρες στο να φροντίζουν τα παιδιά διότι είναι προικισμένες με το μητρικό ένστικτο, ενώ στους άνδρες παρατηρείται μεγαλύτερο ποσοστό ανδρογενών ορμονών, οι οποίες θα τους προετοιμάσουν καλύτερα για τον ανταγωνισμό της επαγγελματικής ζωής. Εκτός των άλλων, η βασική αρχή της κοινωνιοβιολογίας είναι τα άτομα να αυξήσουν την “αποκλειστική τους ετοιμότητα”, να φθάσουν δηλαδή στη σεξουαλική ωριμότητα και να αφήσουν υγιείς απογόνους. Η συγκεκριμένη θεωρία έχει ως αφετηρία της τη θεωρία του Δαρβίνου, ενώ δικαιολογεί τον καταμερισμό της εργασίας, που αναθέτει τη φροντίδα των παιδιών στις γυναίκες και την τάση στους άνδρες για ποικιλία στη σεξουαλική ζωή.

Οι δύο παραπάνω βιολογικές θεωρίες έγιναν αντικείμενο οξύτατης κριτικής μιας και η φονξιοναλιστική θεωρία δεν βασίζεται σε ερευνητικά δεδομένα, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό μια ασάφεια, ενώ όσον αφορά την κοινωνιοβιολογική θεωρία, κοινωνικές μορφές συμπεριφοράς, όπως ο πόλεμος, ο βιασμός και ο ρατσισμός είναι αναπόφευκτες και άρα δεν είναι δυνατό να επιτευχθούν αλλαγές ουσιαστικές στις σχέσεις των ανθρώπων ή ανάμεσα στα δύο φύλα. Δεν ισχύει όμως κάτι τέτοιο διότι δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές συνδέονται με συγκεκριμένα γονίδια ή συμπλέγματά τους.

Διακρίνεται με απόλυτη διαύγεια κατά πόσο οι βιολογικές διαφορές των δύο φύλων έχουν επηρεάσει τις διαφορές της συμπεριφοράς. Επομένως, αυτός ο βιολογικός ντεντερμινισμός είχε επηρεάσει τις τύχες των γυναικών για πολλούς αιώνες, παγιώνοντας κοινωνικές αντιλήψεις και κυβερνητικές πολιτικές με αποτέλεσμα οι γυναίκες να λαμβάνουν μορφές εκπαίδευσης και εργασίας κατώτερου επιπέδου από εκείνες των ανδρών και να θεωρούνται υποδεέστερες σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Για το λόγο αυτό, οι γυναίκες οργανώθηκαν για να προασπίσουν τα δικαιώματά τους. Τα πρώτα φεμινιστικά κινήματα άρχισαν δειλά δειλά να εμφανίζονται και όπως

καθετί καινούριο και καινοτόμο αντιμετωπίστηκαν με έντονη καχυποψία. Ο αγώνας των γυναικών γιγαντώθηκε και συμπαρέσυρε κάθε άτολη και δειλή γυναικεία ύπαρξη στο να ενσωματωθεί μαζί τους και αντιδράσει για όλα αυτά που χρόνια την καταπίεζαν φοβερά. Και όπως κάθε αγώνας απαιτεί θυσίες, έτσι και αυτός απαίτησε τις δικές του. Η Μαρί Γκουζ ήταν η πρώτη που εκτελέστηκε το 1793, κατηγορούμενη ότι ξέχασε τις αρετές που ανήκουν στο φύλο της. Υπήρξαν και άλλες εκτελέσεις, οι οποίες δεν κατάφεραν να φοβίσουν τις γυναικείες ψυχές. Ο φεμινισμός διογκώθηκε και αφού εκφράστηκε με πολλούς τρόπους, όπως τον ριζοσπαστικό φεμινισμό, τον φιλελεύθερο φεμινισμό (θεωρία της ισότητας και των ίσων ευκαιριών), καθώς και τις επιρροές που δέχτηκε από τον μαρξισμό και έπειτα από σκληρές μάχες που έδωσε με τον άκαμπτο ανδροκρατούμενο κόσμο, νίκησε και τις θετικές συνέπειες που τις απολαμβάνουν οι γυναίκες σε πολλές (όχι όλες) αναπτυγμένες χώρες παγκοσμίως (Δεληγιάννη & Ζιώγου,1999).

Το φεμινιστικό κίνημα θεωρείται το σημαντικότερο του αιώνα μας. Και τούτο γιατί οι γυναίκες με τους μακροχρόνιους αγώνες τους κατάφεραν να αποτινάξουν το χαρακτηρισμό *status res* (πράγμα). Βιολογικοί κυρίως παράγοντες διαμόρφωσαν στερεότυπα, τα οποία δεν έδιναν στη γυναίκα το δικαίωμα συμμετοχής της στον δημόσιο βίο. Οι γυναίκες υποτάσσονταν στην πατριαρχική-ανδροκρατούμενη κοινωνία με το να ζουν σχεδόν έγκλειστες στα σπίτια τους. Μια σειρά από διακηρύξεις, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 ή η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατέδειξαν την ανάγκη ισότιμης αναγνώρισης και κοινωνικής ενσωμάτωσης και των δύο φύλων. Τα φεμινιστικά κινήματα επεδίωκαν την εξασφάλιση του λόγου των γυναικών στην πολιτική διαδικασία, να αποκτήσουν, δηλαδή, το δικαίωμα της ψήφου.

Η γυναίκα πολλές φορές είναι θύμα κοινωνικής και ενδοοικογενειακής βίας. Παρόλο που η σύγχρονη γυναίκα σπουδάζει, μορφώνεται, αποκτά επαγγελματική και κοινωνική πείρα, η Unicef έδωσε στοιχεία σχετικά με την υποβάθμιση και τη βία που υφίστανται οι γυναίκες σ' όλον τον κόσμο. 14,3 εκατομμύρια έφηβες γεννούν κάθε χρόνο και 2 εκατομμύρια κορίτσια (4-12 χρονών) υπόκεινται σε ακρωτηριασμό των γεννητικών τους οργάνων, 81 εκατομμύρια κορίτσια δεν πάνε σχολείο ενώ το 40% των

γυναικών στις αναπτυσσόμενες χώρες υποσιτίζεται. (Παπαδοπούλου, 1999). Βιασμοί (δεν είναι τίποτε παραπάνω από το πάντρεμα του σεξισμού με το ρατσισμό), σεξουαλική κακομεταχείριση, πορνεία λόγω οικονομικών εξαθλιωμένων περιβαλλόντων, έλλειψη ιατρικής φροντίδας, ακόμη και μέθοδοι ακινητοποίησης, όπως δέσιμο με αλυσίδες σε εγκύους και φυλακισμένες άρρωστες.

Ο θεσμός της οικογένειας καλύπτει τις αρνητικές συνέπειες της ενδοοικογενειακής βίας. Μια γυναίκα κακοποιείται, βασανίζεται ή και δολοφονείται μέσα στο οικογενειακό της περιβάλλον. Εκεί, η ανοχή είναι μεγάλη και δεν είναι εύκολο να μαθευτεί το τραγικό γεγονός από τον κοινωνικό περίγυρο. Οι συγκεκριμένες γυναίκες έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, είναι παθητικές, αποφεύγοντας την παρορμητική συμπεριφορά των συντρόφων τους, δεν έχουν σταθερό εισόδημα και υποφέρουν από ψυχοσωματικά σύνδρομα μιας και δεν δύνανται να αποκαλύψουν το τι βιώνουν λόγω του κοινωνικού στιγματισμού. Επομένως εμπλέκονται οικονομικοί, κοινωνικοί και συναισθηματικοί παράγοντες και η κακοποιημένη γυναίκα-μητέρα δεν αποφασίζει να ζητήσει αποτελεσματική βοήθεια από ειδικούς.

Επιπροσθέτως, η γυναίκα που κακοποιείται, δεν βρίσκει παρηγοριά στην πατρική της οικογένεια. Την απομονώνουν, διότι αυτή έχει το «ελάττωμα» και ο σύζυγος είναι δυσαρεστημένος μαζί της. Έτσι, στιγματίζεται και περιθωριοποιείται την ώρα που έχει απόλυτη ανάγκη τη στήριξη από τους οικείους της.

Οι γυναίκες, έστω και αυτές που είναι επαγγελματικά καταξιωμένες και πετυχημένες, αισθάνονται πως δραστηριοποιούνται σε έναν κόσμο που δεν τους ανήκει. Εντούτοις, οι γυναίκες αντιμετωπίζουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους άνδρες την ανεργία (το 1993 το 15,2 γυναίκες ενώ το 6,4 άνδρες). Και αυτή είναι μία μεγάλη διάκριση ανάμεσα στα δύο φύλα, ενώ διαπιστώνεται πως τα στερεότυπα που έχουν διαμορφωθεί εδώ και αιώνες δεν είναι εύκολο να αλλάξουν. Τα στερεότυπα των ρόλων κατά γένος έχουν συμβάλει στο να απασχολούνται σε κακοπληρωμένες εργασίες ρουτίνας. Επιπροσθέτως, αν οι γυναίκες έχουν παιδιά ή πρόκειται άμεσα να αποκτήσουν, απορρίπτονται τις περισσότερες φορές από τους συνεντευκτές, διότι οι τελευταίοι δεν είναι διατεθειμένοι να δίνουν άδειες κηδεύσεως ή ανατροφής παιδιών.

Το 1975, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα εισήγαγε έναν πιο αυστηρό νόμο για ίσες αμοιβές που διαφύλασσε την λεγόμενη «αρχή της ίσης αμοιβής». Ίση αμοιβή δεν προβλεπόταν πλέον για την «ίδια εργασία», αλλά για «εργασία στην οποία απεδίδετο ίση αξία» (Giddens, 2002).

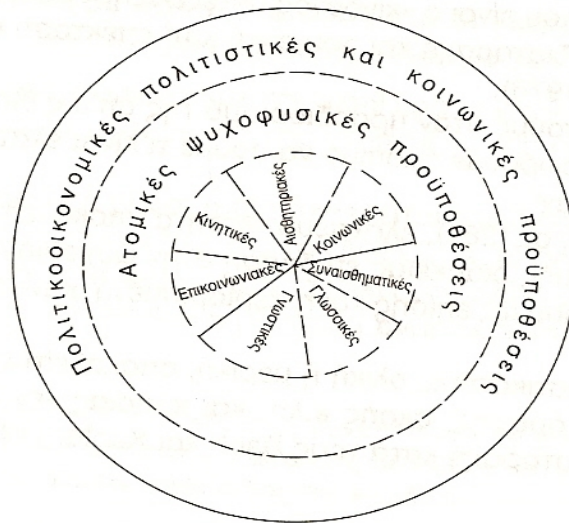
Χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, έλλειψη κοινωνικού και μορφωτικού κεφαλαίου, ελλιπή επαγγελματική κατάρτιση, μικρότερη ανταγωνιστική διάθεση, ανάθεση οικογενειακών υποχρεώσεων αποτελούν τροχοπέδη για την κοινωνική πρόοδο της γυναίκας. Χρειάζονται πρωτοβουλίες και γενναίες προσπάθειες για να κερδίσει η γυναίκα τον κοινωνικό της σεβασμό και ισότιμη μεταχείριση με τον άνδρα. Η εκπαίδευση όλο και περισσότερων γυναικών συμβάλλει στην μείωση του σεξισμού, που αρκετές βιώνουν σε καθημερινή βάση. Ας ελπίσουμε ότι ο επόμενος αιώνας θα είναι ο αιώνας της γυναίκας, όπου θα συντελεστούν σπουδαίες αλλαγές μέσω των μέσων ενημέρωσης, αλλά και της θέλησης.

Ρατσισμός και άτομα με ειδικές ανάγκες

Ο άνθρωπος γεννιέται με ορισμένες γενετικές προϋποθέσεις που τις αποκαλούμε ατομικές «ψυχοφυσικές προϋποθέσεις». Αυτές είναι: αισθητηριακές, κινητικές, επικοινωνιακές, γνωστικές, γλωσσικές, συναισθηματικές και κοινωνικές. Παράλληλα το άμεσο περιβάλλον, που παρέχει μιας άλλης μορφής προϋποθέσεις που τις αποκαλούμε περιβαλλοντικές ή «οικονομικοκοινωνικοπολιτιστικές» προϋποθέσεις. Ως γνωστόν, από την πρώτη μέρα της σύλληψης αρχίζει η ανάπτυξη. Μιλάμε τότε για τα στάδια ανάπτυξης π.χ. του εμβρύου πριν τον τοκετό και με τη γέννηση η ανάπτυξη συνεχίζεται και ακολουθεί ορισμένες φάσεις.

Έτσι, οι «ενυπάρχουσες» κινητικές προϋποθέσεις στην αρχή έχουν την μορφή της αδρής κίνησης, της ασυντόνιστης, που με τη πάροδο των μηνών εξελίσσεται σε μία πιο συντονισμένη κίνηση με κατάληξη την επιδέξια, λεπτή κίνηση. Αλλά και όλες οι άλλες «ενυπάρχουσες» ατομικές προϋποθέσεις εισέρχονται ευθύς αμέσως στη διαδικασία της ανάπτυξης. Βεβαίως, με τη γέννηση, η διαδικασία αυτή επηρεάζεται από αυτό που αποκαλέσαμε περιβαλλοντικές προϋποθέσεις (σχήμα 1). Η φυσιολογική ανάπτυξη,

παρόλο που έχει σταθερούς κανόνες, θα μπορούσε να εμποδιστεί από διάφορους εξωγενείς παράγοντες, όπως η έλλειψη τροφής (υποσιτισμός) (Καΐλα & Πολεμικού, 1994).

ΣΧΗΜΑ 1

Τα αίτια των αναπηριών μπορεί να είναι:

- Προγεννητικά
- Περιγεννητικά
- Μεταγεννητικά
- Ψυχολογικά

Μερικά άτομα έρχονται στον κόσμο ανάπηρα και άλλα γίνονται ανάπηρα κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Έτσι έχουμε άτομα εκ γενετής ανάπηρα και άτομα με επίκτητες αναπηρίες.

Αναπηρία είναι κάθε χρόνια βλάβη ή ελλειπτικότητα που επέρχεται στις σωματικές, πνευματικές ή και ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπινου οργανισμού, με αποτέλεσμα να εμποδίζει το άτομο να εργάζεται, να αυτοεξυπηρετείται ή να επικοινωνεί με το περιβάλλον του (Κουκλογιάννου–Δορζιώτου, 1990).

Οι αναπηρίες χωρίζονται σε **α)** σωματικές και **β)** πνευματικές -ψυχικές. Στις σωματικές αναπηρίες συγκαταλέγονται οι 1.κινητικές αναπηρίες, όπως η τετραπληγία, 2. οι αναπηρίες στην ομιλία και 3. οι αναπηρίες αισθητηρίων οργάνων (τυφλότητα και η βαρηκοΐα). Στις πνευματικές-ψυχικές συγκαταλέγονται 1. οι νευρώσεις και οι ψυχώσεις και 2. οι διανοητικές καθυστερήσεις.

A) Ιστορική αναδρομή

Στην κοινωνία υπήρχαν ανέκαθεν άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση και η ισότιμη ένταξη στην κοινωνία των ατόμων με ειδικές ανάγκες άρχισε να διεκδικείται από τα μέσα του περασμένου αιώνα. Η εποχή που οι Σπαρτιάτες πέταγαν τα μη υγιή βρέφη στον Καιάδα είναι πια μακριά, αλλά οι προκαταλήψεις και τα εμπόδια παραμένουν ακόμα.

Ο Kirk (1985) αναφέρει τέσσερα στάδια στην ανάπτυξη των κοινωνικών αντιλήψεων σχετικά με τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Την προχριστιανική περίοδο, όπου τα άτομα με ειδικές ανάγκες ήταν αντικείμενο περιφρόνησης, κακομεταχείρισης και ταπείνωσης.

Τη χριστιανική περίοδο, όπου τα άτομα με ειδικές ανάγκες ήταν άξια προστασίας και οίκτου.

Τον 18ο και 19ο αιώνα, όπου τα άτομα με ειδικές ανάγκες άρχισαν να εκπαιδεύονται σε διάφορα ιδρύματα.

Το μέσο του 20ου αιώνα, όπου υπάρχει ένα κίνημα για την αποδοχή των ατόμων με ειδικές ανάγκες και την ισότιμη ένταξή τους στην κοινωνία.

(Λαμπροπούλου, 2006).

Πιο αναλυτικά, σε μια προϊστορία που φτάνει μέχρι το Μεσαίωνα, τα άτομα με ειδικές ανάγκες δεν υφίστανται ούτε ως ομάδα ούτε ως φαινόμενο, γιατί κυριαρχούσε είτε η φυσική εξόντωση είτε το κλείσιμο εφ' όρου ζωής σε άσυλα. Σε μια μεταγενέστερη φάση αντιμετωπίζονται ως άρρωστοι ή ακόμα και ως επικίνδυνοι, ανάλογα με το αν ήταν κινητικά ή οργανικά ανάπηροι ή νοητικά καθυστερημένοι. Η προκατάληψη, η άγνοια, ο

ρατσισμός, η αποστροφή αλλά και η διαστροφή κάθε λόγου γύρω από το ζήτημα, μαζί με το βιοιατρικό μοντέλο που έχει αναδειχτεί σε επιστημονικό δόγμα, αποτελούν σταθερές που διοχετεύονται σε μερικότερα σύνολα ανθρώπων, συνδέονται με το γενικό πολιτιστικό σύστημα αντιλήψεων αναπαράγοντας την ασυλοποίηση, το στίγμα και τον ιδρυματισμό σε επιφανειακά άσχετους χώρους και προσδιορίζοντας αφενός το ειδικό άτομο, όχι γι' αυτό που είναι, αλλά γι' αυτό που δεν είναι ή γι' αυτό που του λείπει, την διαφορά σε συσχετισμό με τη φυσιολογικότητα και κατ' επέκταση αφομοιωμένη με το κανονικό και κοινωνικά αναγνωρισμένο και αφετέρου με την υψηλή επιστασία και κυριότητα σε επίπεδο παρέμβασης ενός προστατευτισμού και ειδικής φροντίδας προς άτομα που προϋποτίθεται ως λανθάνον δεδομένο ότι στερούνται ελευθερίας επιλογών, άρα εξαρτημένα, άμοιρα της πορείας τους, μη ισότιμα με τους άλλους πολίτες, ώστε οι άλλοι πολίτες να αποφασίζουν γι' αυτούς (Καΐλα & Πολεμικού, 1994).

Η στάση των κοινωνιών συνοδεύτηκε από την απόρριψη, την απόκρυψη και την άρνηση των παιδιών αυτών, που, μέσα σε ένα θρησκόληπτο κλίμα, θεωρήθηκαν αμάρτημα για τους γονείς και ντροπή για την οικογένεια, γι' αυτό και έπρεπε να κρατηθούν μακριά από τον κόσμο, τη ζωή και την κοινωνία. Την απορριπτική αυτή στάση διαδέχτηκε αργότερα η φιλανθρωπική διάθεση συγκεκριμένων ομάδων, που οδήγησε στη δημιουργία των πρώτων ιδρυμάτων της αγωγής και της προστασίας τους. Στη φάση όμως αυτή τα δικαιώματά τους εξακολουθούν να παραμελούνται και η επιβίωσή τους επαφίεται στην καλή πρόθεση των συγγενών και τη φιλανθρωπική διάθεση των συνανθρώπων τους. Από πολλές φιλανθρωπικές οργανώσεις η αναπηρία ορίζεται ως προσωπική τραγωδία και οι ανάπηροι είναι άνθρωποι εξαρτημένοι, που χρειάζονται βοήθεια. Αντιμετωπίζονται ως "υποκείμενα οίκτου" και κατά συνέπεια εξάρτησης (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α., 1996).

Σε μια τρίτη, τέλος, φάση, αναγνωρίζεται και σε αυτά το δικαίωμα της ισότιμης συμμετοχής στον κόσμο, τη ζωή και την κοινωνία, καθώς επίσης και της ύπαρξης των δικαιωμάτων τους στο δημόσιο βίο.

B) Σύγχρονες αντιλήψεις

Έχοντας κατά νου όλη τη προϊστορία σχετικά με την αντιμετώπιση των ατόμων με αναπηρίες, θα αναφερθούμε στις σύγχρονες αντιλήψεις που έχουν παγιωθεί παγκοσμίως γι' αυτά.

Ενάντια, λοιπόν, σε αυτήν την αρνητική κοινωνική πρακτική πρόθεση, φανερή ή υπονοούμενη, έχουν γίνει προσπάθειες. Τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια της ευρωπαϊκής κοινότητας με αρωγούς την επιστήμη, τις θεραπευτικές τεχνικές, τη τεχνογνωσία στην υπηρεσία της ένταξης και για δική μας ιδεολογική κατανόηση και ενσωμάτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες στα κοινά, ενσωμάτωση κοινωνική, ψυχολογική, οικονομική ή αναλυτικότερα ίσες ευκαιρίες σε εκπαίδευση και αγορά εργασίας. Κάτω από αυτό το στέγαστρο, ψηφίζονται νόμοι, προωθούνται και χρηματοδοτούνται προγράμματα, επαναδιατυπώνονται όροι και ανοίγονται όρια ως προς την προσαρμογή εκπαιδευτικών δομών, εξελίσσονται αργά αλλά προοδευτικά οι νοοτροπίες σε κάποιο επίπεδο, δηλαδή διακινούνται οι ιδέες σ' αυτό το χώρο και ιδιαίτερα στο τομέα της Ειδικής Αγωγής.

Θέματα όπως η επαγγελματική αποκατάσταση των ατόμων με ειδικές ανάγκες και η οργανωμένη εκπαίδευσή τους αποτελούν πολυτέλεια ακόμη και σήμερα. Γι' αυτά τα άτομα η προσβασιμότητα στους χώρους απασχόλησης είναι από ελλιπής μέχρι μηδαμινή, άρα καταδικαστική και αποκλειστική. Η αδυναμία απορρόφησης μαζί με την αύξηση της ανεργίας, την υψηλή ανταγωνιστικότητα και την εξειδίκευση που προϋποτίθεται, αποκωδικοποιείται για τα άτομα με ειδικές ανάγκες και από μια *a-priori* διαγωνιστική αξιολόγησης, η οποία δρα στερητικά με τη σειρά της. Παρόμοια είναι και η κατάσταση που επικρατεί και στο χώρο της εκπαίδευσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί έρευνα, η οποία έδειξε ότι ο οικονομικός αποκλεισμός και η επαγγελματική ανικανοποίηση οδηγούν στον επαγγελματικό αποκλεισμό. Το ερώτημα όμως που τίθεται είναι εάν η οικονομική ένταξη των ατόμων με ειδικές ανάγκες θα οδηγήσει με ασφάλεια στην κοινωνική τους ένταξη (Καίλα & Πολεμικού, 1994).

Το άτομο με ειδικές ανάγκες αντιμετωπίζει για άλλη μια φορά το φαινόμενο της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού, εξαιτίας της ταύτισης του σε

ένα μεγάλο βαθμό με την ανικανότητα και την αντιπαραγωγικότητα. Η απουσία του Ατόμου με Ειδικές Ανάγκες μέσα από το πέρασμα των αιώνων από τις εκάστοτε επικρατούσες παραγωγικές σχέσεις ενίσχυσε τον εξαρτημένο τρόπο ζωής του από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον, αποδυνάμωσε τις κοινωνικές του αντιστάσεις και τροφοδότησε την συμπεριφορά των άλλων με υπεροπτικότητα απέναντί του και με τάσεις να θέλουν να επιβάλουν τις δικές τους επιλογές απέναντί του.

Ο προβληματισμός για την επόμενη μέρα των ατόμων με αναπηρίες είναι αναπόφευκτος. Διάφορα ερωτήματα θα μπορούσαν να τεθούν προς συζήτηση σχετικά με τα συγκεκριμένα άτομα όπως:

Ποιες είναι οι αξίες και οι στάσεις των ατόμων με ειδικές ανάγκες απέναντι στη ζωή, την εκπαίδευση, το επάγγελμα και το κοινωνικό τους περιβάλλον;

Ποιοι είναι οι στόχοι, τα προσωπικά σχέδια, οι συναισθηματικές εκφράσεις, οι προσδοκίες και οι φόβοι τους για το μέλλον;

Ποιες είναι οι αναγκαίες και ικανές συνθήκες για την ισότιμη συμμετοχή των ατόμων αυτών στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι;

Ποια είναι η φυσιογνωμία που παρουσιάζει η οικογένεια ενός ατόμου με ειδικές ανάγκες;

Ποιες είναι οι ανησυχίες και οι συναισθηματικές αντιδράσεις των γονέων απέναντι στο άτομο με ειδικές ανάγκες;

Ποιοι παράγοντες επιδρούν καθοριστικά στην ενδυνάμωση ή αποδυνάμωση των κοινωνικών στερεοτύπων, προκαταλήψεων και στάσεων;

Ο διαχωρισμός των παιδιών σε κατηγορίες και η φοίτησή τους σε αντίστοιχα σχολεία αποξενώνει-αποστερεί το σχολείο ως κοινωνία μάθησης από ουσιαστικές δυνατότητες εμπειριών. Τα παιδιά δεν πληροφορούνται για τον κόσμο των συνομηλίκων τους άλλων κατηγοριών. Οι κόσμοι των παιδιών μένουν διαχωρισμένοι και ξένοι. Η έλλειψη πληροφόρησης και γνώσης αποτελούν πηγή προκαταλήψεων, στερεοτύπων και ρατσισμού (Κυπριωτάκη, 2001).

Τα Άτομα με Ειδικές Ανάγκες υπάρχουν, και μέρα με τη μέρα, πέρα από την ίδια τους τη δυσκολία να ζουν στη σύγχρονη «ανθρωπιστική» κοινωνία μας, αποδεικνύουν το μέγεθος της αποτυχίας μας να κάνουμε υπαρκτούς, ορατούς τους κοινωνικούς δεσμούς που δικαιολογούν άλλωστε και την πολιτιστική μας εξέλιξη.

Η κοινή εκπαίδευση στο κοινό σχολείο όλων των παιδιών, η επικοινωνία με μειονότητες και ομάδες ανθρώπων που ζουν στο περιθώριο, η αναγνώριση και η αποδοχή της ετερότητας και γενικά η στήριξη όσων την έχουν ανάγκη, είναι δείγμα πολιτισμού και υψηλού κοινωνικού επιπέδου.

Η φροντίδα των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες αποτελεί μέρος του ίδιου του κοινωνικού γίνεσθαι, γι αυτό θα πρέπει να εντάσσεται στις κοινωνικές στρατηγικές που επιστρατεύουν όλους σε ένα κοινό έργο ανάπτυξης (Καΐλα & Πολεμικού, 1994).

Ρατσισμός και φτώχεια

Στη σύγχρονη εποχή, η φτώχεια αποτελεί παγκόσμια κοινή συνισταμένη των οικονομιών πολλών χωρών, κυρίως του Τρίτου Κόσμου. Αδιαμφισβήτητοι δείκτες είναι η έντονη παιδική θνησιμότητα, η στασιμότητα του βιοτικού επιπέδου, η πείνα και τα προβλήματα στέγασης. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980-90 παρουσιάζεται μια εξαιρετικά δυσμενής εξέλιξη στη φτώχεια των αναπτυγμένων βιομηχανικών χωρών που θα πρέπει αμέσως να αναχθεί στον παροξυσμό της ανεργίας που στέρησε εισοδήματα και στην υποβάθμιση του συστήματος ασφάλισης (Παπαδοπούλου, 1999).

Η οικονομική ανισότητα είναι ένα μόνιμο χαρακτηριστικό όλων των κοινωνικών συστημάτων, με εξαίρεση τις θηρευτικές και τις τροφосуλλεκτικές κοινωνίες. Οι ταξικές διαφοροποιήσεις αποτελούν τον πυρήνα των οικονομικών ανισοτήτων στις σύγχρονες κοινωνίες. Η κοινωνική τάξη ασκεί μεγάλη επίδραση στη ζωή μας. Οι δραστηριότητές μας όμως δεν είναι ποτέ ολοκληρωτικά καθορισμένες από τρεις ταξικές διακρίσεις: πολλοί άνθρωποι εμφανίζουν κάποιας μορφής κοινωνική κινητικότητα. Άλλοι όμως βρίσκονται σε καταστάσεις φτώχειας από τις οποίες πολύ δύσκολα μπορούν να διαφύγουν (Giddens, 2002).

Μια αιτία που έχει συμβάλει στην οικονομική αυτή έκρηξη είναι η παγκοσμιοποίηση. Με την παγκοσμιοποίηση αυξήθηκαν οι ανισότητες, προσφέροντας πλουτισμό σε μια πολύ μικρή μερίδα ανθρώπων ή πολυεθνικών επιχειρήσεων. Επομένως, το χρέος, το έλλειμμα και ο πληθωρισμός (ενδείξεις γενικής ύφεσης)

συντελούν στην κυκλικότητα της ανεργίας ή στην κακοπληρωμένη ημιαπασχόληση στην καλύτερη περίπτωση.

Κάποιοι άλλοι παράγοντες που συμβάλλουν είναι η ανεργία και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ οι ηλικιωμένοι είναι αυτοί που την βιώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό (συνταξιούχοι). Επίσης, αν κάποιος έχει μεγαλώσει σε φτωχό νοικοκυριό είναι σχεδόν σίγουρο πως η κατάσταση αυτή θα διαιωνιστεί.

Ίσως και να μην είναι τυχαία η έντονη παρουσία της φτώχειας. Ίσως μερικοί επιφανείς κύκλοι να την συντηρούν. Αυτή είναι η άποψη του H. Gas, όπως την δημοσίευσε στο άρθρο του «Οι θετικές λειτουργίες της φτώχειας». Παρουσιάζει την άποψη πως η φτώχεια εξυπηρετεί τους έχοντες μια ισχυρή οικονομική επιφάνεια, προκειμένου να μετατρέψουν τους υπαλλήλους σε δούλους, δηλαδή, να εργάζονται μόνο για την επιβίωσή τους.

Ποια είναι τα άτομα εκείνα που αντιμετωπίζουν την απόλυτη ή τη σχετική φτώχεια; Αυτά δεν είναι άλλα από τους ανέργους, εκείνους που έχουν μη μόνιμες εργασίες μερικής απασχόλησης, οι ηλικιωμένοι, οι άρρωστοι και οι ανάπηροι, τα μέλη των πολυμελών οικογενειών, καθώς και τα μέλη των μονογονεϊκών οικογενειών.

Το σκληρό πρόσωπο του ρατσισμού φανερώνεται στους άπορους και ενδεείς, εφόσον δεν μπορούν να συμμετέχουν σε κοινωνικές λειτουργίες κυρίως σαν απόρροια ανεπάρκειας των πόρων που διαθέτουν. Αποκλείονται από την αγορά. Οι φτωχοί θεωρούνται εν δυνάμει κοινωνικά αποκλεισμένοι.

Ρατσισμός και μετανάστευση

Η μετανάστευση δεν αποτελεί έκφραση της δίψας του μετανάστη για περιπέτεια ούτε και είναι ατομική του υπόθεση, αλλά συνέπεια και συγχρόνως αιτία της άνισης ανάπτυξης των χωρών προέλευσης και υποδοχής των μεταναστών (Δαμανάκη,1989). Προλογίζοντας το κεφάλαιο με τη συγκεκριμένη άποψη, αντιλαμβανόμαστε πως η μετανάστευση δεν αποτελεί μια ευχάριστη συγκυρία, αλλά είναι αποτέλεσμα πίεσης οικονομικών κυρίως παραγόντων. Πολλοί άνθρωποι, αδυνατώντας να αντέξουν το βάρος της εξαθλίωσης που το δημιουργούν οικονομικές δυσχέρειες, αποφασίζουν να μεταναστεύσουν, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη. Όταν

εγκατασταθούν στην χώρα υποδοχής, απασχολούνται, ως επί το πλείστον, σε κατώτερες θέσεις εργασίας, εξαιτίας των περιορισμένων επαγγελματικών τους προσόντων, αλλά και των γλωσσικών τους δυσκολιών. Υλοποιούνται, βέβαια, κάποια προγράμματα επαγγελματικής επιμόρφωσης και απόκτησης εφοδίων, αλλά είναι λίγα και περιορισμένης έκτασης. Παρόλα αυτά, ενώ εργάζονται αρκετές ώρες, αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς απ' ό, τι οι ντόπιοι.

Ένα καινούριο είδος ρατσισμού είναι αυτό του νεορατσισμού που οφείλεται σε οικονομικά κυρίως κριτήρια, όπως είναι η μετανάστευση. Μετανάστης είναι ο οικονομικά αδύναμος, που συγκεντρώνει πάνω του όλες τις αρνητικές αντανακλάσεις της αποχώρησής του από τη χώρα προέλευσης.

Οι συνθήκες κατοικίας είναι τις περισσότερες φορές άθλιες και ανθυγιεινές. Οι αλλοδαποί διαμένουν σε μικρές, φτωχικές κατοικίες για λόγους οικονομίας μιας και δεν δύνανται να ανταπεξέλθουν στην καταβολή υψηλών ενοικίων που απαιτούν για την ενοικίαση μεγαλύτερης και άνετης κατοικίας. Εκτός των άλλων, υφίσταται το φαινόμενο της γκετοποίησης, όχι μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά και στις επαρχιακές πόλεις. Καθορισμένες συνοικίες διατίθενται για την διαμονή των αλλοδαπών και όχι όλες οι περιοχές. Επομένως, εντοπίζεται διάκριση και στην αγορά στέγης. Και τούτο συμβαίνει όχι γιατί το επιδιώκουν οι αλλοδαποί, αλλά διότι περιθωριοποιούνται κοινωνικά από την χώρα υποδοχής. Απομονώνονται γεωγραφικά, ενώ ταυτόχρονα απομονώνονται κοινωνικά.

Επιπροσθέτως, από την μετανάστευση παρατηρήθηκαν εντυπωσιακές επιπτώσεις τόσο στη χώρα υποδοχής όσο και στη χώρα προέλευσης. Η μεν πρώτη αύξησε και ανανέωσε τον πληθυσμό της, αντιμετώπισε την έλλειψη του εργατικού δυναμικού, αύξησε την παραγωγή των προϊόντων, σταθεροποίησε τις τιμές, αύξησε τα έργα υποδομής, άλλαξε την κοινωνική της δομή, λόγω της εισροής των αλλοδαπών, βρέθηκε στο επίκεντρο αναταραχών και διαταραχής της κοινωνικής ειρήνης λόγω ρατσιστικών τάσεων, ενώ στη δεύτερη ελαττώθηκε ο πληθυσμός και κυρίως ο νεανικός, μειώθηκε η ανεργία, παρατηρήθηκε έλλειψη εργατικού δυναμικού, ερήμωσαν επαρχιακές περιοχές, έμειναν στάσιμα τα έργα υποδομής, σταθεροποιήθηκε το σύστημα λόγω της αποφυγής συγκρούσεων, όπως επίσης έντονη αστικοποίηση της κοινωνίας και

δημιουργία προβλημάτων στο εκπαιδευτικό σύστημα με την επανένταξη (παλιννόστηση) των μεταναστών.

Σαφώς η χώρα υποδοχής αποκομίζει μεγαλύτερα οφέλη και αυτό είναι λογικό, γιατί σε διαφορετική περίπτωση δεν θα επέτρεπε στους αλλοδαπούς να εισέλθουν. Ο μεταναστευτικός μηχανισμός δεν ελέγχεται από φιλανθρωπικούς συλλογισμούς, αλλά από μια συμφωνία συμφερόντων τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες προέλευσης (Νικολινάκου,1974).

Ο φόβος της αποξένωσης είναι διάχυτος στις ψυχές των αλλοδαπών. Οι τελευταίοι αντιλαμβάνονται πως αποκλείονται καθημερινά από τα προνόμια που απολαμβάνουν οι γηγενείς. Το βλέπουν ακόμη και στο σχολείο, όπου τα παιδιά τους δεν μπορούν να τα καταφέρουν επιτυχώς στην εκπαιδευτική διαδικασία και το μόνο που τους απομένει είναι να ακολουθήσουν τη γκρίζα πραγματικότητα που βιώνουν οι γονείς και οι ομοεθνείς τους. Τα όνειρα είναι απαγορευμένα γι' αυτούς και σταματούν να ελπίζουν για ένα ελπιδοφόρο και αισιόδοξο μέλλον. Από τη μια πλευρά, οι χώρες υποδοχής επιβάλλουν τη μητρική τους γλώσσα καθώς και τον πολιτισμό τους και από την άλλη πλευρά, οι μετανάστες σκέφτονται εθνοκεντρικά και μονοπολιτισμικά. Άρση του αδιεξόδου αυτού επιχειρεί η επιστήμη της αγωγής, που έχει ήδη αναπτύξει τη θεωρία της διαπολιτισμικής αγωγής μέσα από την οποία προσδοκά να επιβιώσουν οι πολιτισμοί των μεταναστών στις χώρες υποδοχής και να καταργηθούν τα εθνικά σύνορα (Δαμανάκη, 1989).

Ενώ ο μετανάστης βρίσκεται σε μια διαδικασία αναζήτησης μιας καινούργιας ταυτότητας στο νέο περιβάλλον που βρίσκεται, υπάρχουν χαρακτηριστικά που καθορίζουν την πορεία ζωής του.

Ένας τρόπος ενσωμάτωσης είναι να γίνει αποδεκτός ο μετανάστης από τους ντόπιους και να μην αποκλείεται από κύκλους που αποτελούνται μόνο από άτομα της χώρας του. Σε αυτή τη στρατηγική παρατηρείται μια τάση για αφομοίωση από το ντόπιο πληθυσμό. Ένας άλλος είναι το άτομο να προσπαθεί να διαφοροποιείται από τους ομοεθνείς του υπερτονίζοντας τα θετικά του στοιχεία. έτσι ώστε να ενσωματωθεί στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Εκπαίδευση και ρατσισμός

Κατά την γέννησή του ο άνθρωπος αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, έχοντας προικιστεί με ελάχιστα εφόδια. Εγκαταλείπει την ανθρώπινη μήτρα, ενώ ταυτόχρονα τον αγκαλιάζει η κοινωνική μήτρα, η οποία θα τον γαλουχήσει κατά το δοκούν. Μέσα στους κόλπους της θα μάθει να αντιμετωπίζει, να συνειδητοποιεί και να ανακαλύπτει τις φυλετικές προκαταλήψεις που διέπουν τον κόσμο. Μαθαίνει, δηλαδή, να συμπεριφέρεται κοινωνικά και να αντιδρά στα ερεθίσματα από το περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιείται. Επομένως, πολύ πριν τα παιδιά ενταχθούν στη σχολική κοινότητα, γνωρίζουν πώς να συμπεριφερθούν στα συνομήλικά τους μεταναστούλα ή αλλοδαπά παιδιά, καθώς και σε αυτά που οι γονείς τους έχουν οικονομική ευμάρεια και κοινωνική υπεροχή.

Η χειρότερη μορφή ρατσισμού και κοινωνικού αποκλεισμού των ομάδων που μειονεκτούν είναι η θεσμική και μπορεί να εκφραστεί μέσω της εκπαίδευσης. Το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας αποτελεί γόνιμο έδαφος για την καλλιέργεια και αποδοχή του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης, ο θεσμικός εκπαιδευτικός ρατσισμός μπορεί να εμφανίζεται σε επίπεδο εκπαιδευτικής υποδομής, οργάνωσης και διοίκησης του σχολείου, Αναλυτικών Προγραμμάτων, σχολικών εγχειριδίων, εκπαίδευσης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, καθώς και στο επίπεδο των παιδαγωγικών πρακτικών που υιοθετούμε (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Στη μελέτη των εγγράφων που καθορίζουν τις εκπαιδευτικές πολιτικές, ο όρος «ισότητα», σε γενικές γραμμές, σημαίνει ισότητα στο αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, Δηλαδή, «η αναλογία των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά, οικονομικά και εθνικά στρώματα, σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τύπους εκπαίδευσης, πρέπει να είναι περίπου η ίδια με την αναλογία των ανθρώπων αυτών σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό»(Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Η απουσία της ισότητας ευκαιριών διαπιστώνεται όμως και στα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής διαδικασίας και συγκεκριμένα στη δυνατότητα ολοκλήρωσης όλων των βαθμίδων της εξέλιξης.

Η ισότητα ευκαιριών για είσοδο στο εκπαιδευτικό σύστημα προϋποθέτει την ίδια κοινωνικο-οικονομική κατάσταση για όλους τους μαθητές. Πολύ περισσότερο είναι δύσκολο αυτό να ισχύσει για τις οικογένειες των αλλόφωνων μαθητών, οι οποίες αντιμετωπίζουν συνήθως σοβαρά οικονομικά προβλήματα ή αντιμετωπίζονται απ' τους γηγενείς με καχυποψία και προκαταλήψεις ή ξενοφοβικές και ρατσιστικές συμπεριφορές

Πολλές φορές οι ρατσιστικές συμπεριφορές που παρατηρούνται στα σχολεία, είναι έντονες και αποδέκτες αυτών είναι οι αλλοδαποί μαθητές. Το σχολείο φαίνεται να αναπαράγει τις ήδη υπάρχουσες (από τον κοινωνικό περίγυρο) φυλετικές ή εθνικές ανισότητες με αποτέλεσμα οι μη γηγενείς μαθητές να αποκλείονται προοδευτικά από την εκπαιδευτική διαδικασία. Παρατηρείται διαπολιτισμική σύγκρουση μεταξύ κυρίως των μειονοτήτων που προκύπτει απ' την απομόνωση, το στιγματισμό και την περιθωριοποίηση (Αρτινοπούλου, 2001).

Σε επίπεδο Αναλυτικών Προγραμμάτων (Α. Π.), η συγκαλυμμένη (συνήθως) ή ανοιχτή έμφαση στον εθνικό χαρακτήρα αποτελεί παγιωμένη τακτική στο εκπαιδευτικό σύστημα του έθνους-κράτους: ο εθνοκεντρισμός δεν εκβάλλει απαραίτητα στην κοινωνική διάκριση, αποτελεί όμως μια ευνοϊκή προϋπόθεση για μια τέτοια εξέλιξη, κυρίως μέσω της προβολής αρνητικών στερεοτύπων (εθνικών χαρακτήρων) άλλων εθνικών ομάδων. Ιδιαίτερα σε επίπεδο σχολικών εγχειριδίων και γενικά διδακτικού υλικού, οι προκαταλήψεις, η ενδεχόμενη κοινωνική διάκριση-ρατσισμός είναι μηνύματα πολύ πιο δραστικά σε σύγκριση με τις αφηρημένες διατυπώσεις των Α.Π. (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Για να ενταχθεί η διαφορετικότητα μέσα σε ένα εκπαιδευτικό-σχολικό περιβάλλον είναι αναγκαία όχι μόνο η μείωση της φυσικής απόστασης, αλλά και ο σεβασμός ως προς τον πολιτισμό, τις αξίες και τη νοστοπία των μελών της μειοψηφίας. Το σχολείο επηρεάζει ή και διαμορφώνει ακόμα "ταυτότητες" και στάσεις ζωής. Πολλές φορές οι εκπαιδευτικοί απευθύνονται στους μαθητές, χρησιμοποιώντας ποικίλους επιθετικούς προσδιορισμούς (λόγου χάρη κακομαθημένος, τεμπέλης, προβληματικός, έξυπνος, σπέρτο). «Έμμεσα ή άμεσα οι μαθητές κατηγοριοποιούνται και οι συμμαθητές τους τούς συμπεριφέρονται αναλόγως. Πολλές φορές, υποδαυλίζονται φαινόμενα ρατσισμού και προκαταλήψεων μέσα στα σχολικά συγκροτήματα, όταν δεν έχει συντελεστεί αγώνας για την μετάδοση ανθρώπινων αξιών και αρχών που διέπουν

όλους τους λαούς. Η βία, η κακομεταχείριση, η σεξουαλική παρενόχληση, η λεκτική κακοποίηση είναι οι πιο συχνές μορφές της βίας στα σχολεία. Η σχολική βία συσχετίζεται με τον κοινωνικό αποκλεισμό, διότι θεωρείται τόσο ως σύμπτωμα όσο και ως αιτία του κοινωνικού αποκλεισμού.

Τότε, οι μαθητές της μειοψηφίας αισθάνονται διπλά καταπιεσμένοι, συμβιώνοντας αναγκαστικά με μαθητές οι οποίοι δεν έχουν μάθει ούτε από το οικογενειακό αλλά ούτε και από το σχολικό τους περιβάλλον να σέβονται την ετερότητα. Οι γηγενείς μαθητές έχουν επενδύσει ισχυρά συναισθήματα σε συγκεκριμένους μύθους περί φυλετικής και εθνοτικής προέλευσης. Οι αλλοδαποί καταλαμβάνουν τις τελευταίες θέσεις της ιεραρχίας μέσα στη σχολική κλίμακα, αισθάνονται αποξενωμένοι, ανίσχυροι και απομονωμένοι μιας και γνωρίζουν πως οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών για καλύτερη εξέλιξή τους είναι μηδαμινές. Επομένως, συμβάλλουν στην αύξηση των ποσοστών της σχολικής διαρροής και αποτυχίας. Το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να συμβάλει στην κοινωνική διάκριση, μέσω της επιλεκτικής του λειτουργίας.

Και εδώ υπερτονίζεται ο δύσκολος ρόλος του δασκάλου. Ο δάσκαλος πρέπει να γνωρίζει επαρκώς και να αποκτήσει τη δική του «στάση» απέναντι στα διάφορα κοινωνικά ζητήματα. «Στάση» σημαίνει γνώση, ιδεολογία, συναίσθημα και πράξη. Αποτελώντας μορφή εξουσίας, πρέπει να καταδικάσει τις αρνητικές συνέπειες των προκαταλήψεων που είναι σχεδόν παγιωμένες και να εξισορροπήσει με τις πράξεις του κυρίως, τις συνθήκες που επικρατούν. Μόνο όταν ο ίδιος έχει κατανοήσει το τι πραγματικά συμβαίνει είναι σε θέση να μεταδώσει τις ανθρώπινες αξίες που πρέπει να διέπουν τις ανθρώπινες σχέσεις και φιλίες. Μόνο όταν ο ίδιος έχει απορρίψει την ετικετοποίηση και τις διαχωριστικές γραμμές στην καθημερινή του ζωή μπορεί να ομαλοποιήσει τις σχέσεις μεταξύ των μαθητών και να δεχτεί με αγάπη τους αλλοδαπούς.

Η συμπεριφορά του εκπαιδευτικού στους μαθητές επηρεάζεται αναπόφευκτα από την κοινωνική τους καταγωγή, τα φυσικά χαρακτηριστικά, το θρήσκευμα που ασπάζονται και χαρακτηρίζεται ως δίκαιη ή άδικη. Επομένως οι εκπαιδευτικοί έχουν χαμηλές προσδοκίες από τους αλλοδαπούς μαθητές, προβαίνουν σε αρνητικά σχόλια καυτηριάζοντας ορισμένες συνήθειές τους, εκφράζουν δημόσια αξιολογικά σχόλια για τις ικανότητές ή τις αδυναμίες τους και κατατάσσουν τους μαθητές σε ομάδες χαμηλών ικανοτήτων με βάση το γλωσσικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο και παρέχουν λιγότερη

βοήθεια και μειωμένη προσοχή στις ανάγκες τους απ' αυτές των γηγενών μαθητών. Ιδιαίτερα οι Έλληνες εκπαιδευτικοί ενοχλούνται απ' την παρουσία αλλοδαπών μαθητών στις τάξεις τους και θεωρούν καλύτερη τη δημιουργία ξεχωριστών σχολείων, άποψη η οποία ευνοεί τη διαμόρφωση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα στους μαθητές, αποδυναμώνοντας τη συνεργασία και την ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων και απόψεων.

Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να δημιουργήσουν ένα κλίμα δημιουργικής αλληλεπίδρασης των πολιτισμών και ενίσχυσης της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Γνωρίζουν σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση, την κοινωνική κινητικότητα καθώς και τις ανθρώπινες διαφορές που προκύπτουν από τα βιώματά τους. Πολλές φορές, όμως, αποσιωπούν τις συζητήσεις σχετικά με τις "φυλές" είτε διότι δεν έχουν προετοιμαστεί και δεν μπορούν να διεξάγουν το διάλογο που θα ακολουθήσει είτε διότι φοβούνται μήπως διατυπώσουν την άποψή τους λανθασμένα και πυροδοτήσουν ποικίλες αντιδράσεις.

Στην τριήμερη διάσκεψη της Ουτρέχτης, το Φεβρουάριο του 1997, συμμετείχαν εμπειρογνώμονες και εκπρόσωποι των κυβερνήσεων από όλες τις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντικείμενο της διάσκεψης ήταν η ασφάλεια στο σχολείο και επισημάνθηκε ότι η ασφάλεια στο σχολείο μπορεί να θεωρηθεί ως απόρροια αλλά και ως προϋπόθεση της ποιότητας της εκπαίδευσης.

Ιδιαίτερα σε επίπεδο σχολικών εγχειριδίων και γενικά διδακτικού υλικού, οι προκαταλήψεις και ο ρατσισμός είναι έννοιες που διατυπώνονται με άμεσο και ευθύ τρόπο. Το εγχειριδιοκεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα (κυρίως των βιβλίων της Ιστορίας και της Γεωγραφίας) προβάλλει την στερεοτυπική παρουσίαση του Άλλου και εξαίρει τον εθνοκεντρισμό, καλυμμένο με τον μανδύα των εθνικών στερεοτύπων και της εθνικής προκατάληψης

Οι προκαταλήψεις στα σχολικά εγχειρίδια ενδεχομένως να εμφανίζονται με διάφορες μορφές, όπως για παράδειγμα με στερεοτυπικούς χαρακτηρισμούς, σκόπιμες παραλείψεις ή διαστρεβλώσεις ορισμένων γεγονότων, υπερβολικές αναφορές σε ορισμένα θέματα, εξιδανικευμένες περιγραφές, συμβολικές αναπαραστάσεις και χρήση προκατειλημμένου γλωσσικού κώδικα.

Τα σχολικά εγχειρίδια πρέπει να είναι απαλλαγμένα από τα παραπάνω στοιχεία, παρέχοντας χρήσιμες, ακριβείς και αληθείς πληροφορίες για να μην αναπαράγουν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης ρατσιστικών φαινομένων σε βάρος ορισμένων εθνοπολιτισμικών ομάδων.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί σε βιβλία όπως αυτά της Ιστορίας, το περιεχόμενο των οποίων πρέπει να είναι απαλλαγμένο από οποιαδήποτε μορφή μίσους ή εθνικής εχθρότητας (Ευαγγέλου & Κάντζου, 2005).

Πολλά εκπαιδευτικά αναλυτικά προγράμματα έχουν εντάξει το αντιρατσιστικό πρότυπο, έτσι ώστε να απαλυνθούν οι διαφορές των κοινωνικών ομάδων και να επιτευχθεί άρση των ρατσιστικών συμπεριφορών. Ακόμη, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να εφαρμόζουν σωστά τους συγκεκριμένους κώδικες των αναλυτικών προγραμμάτων για να συμβάλουν στη καταπολέμηση των αρνητικών στερεότυπων που κυριαρχούν.

Το αντιρατσιστικό πρότυπο στην εκπαίδευση υιοθετήθηκε από πολλούς άμεσα εμπλεκόμενους φορείς της εκπαίδευσης, διότι στόχευε στο να ελαχιστοποιηθούν πολλές απ' τις ρατσιστικές διακρίσεις που εκδηλώνονταν εις βάρος αλλοδαπών μαθητών συνειδητά ή όχι. Επομένως, πολλά Αναλυτικά Προγράμματα άλλαξαν άρδην τις εκπαιδευτικές πολιτικές τους και εναρμονίστηκαν με τις τρέχουσες εκπαιδευτικές ανάγκες.

Ο Mullard ορίζει την αντιρατσιστική εκπαίδευση ως εξής: Αν έχουμε αναλύσει σωστά το πρόβλημα της ανισότητας και της αδικίας, δηλαδή ως πρόβλημα των δομών, τότε μας μένει ένας μόνο δρόμος δράσης, αυτός της αντιπολίτευσης και της ενεργού αντίστασης. Αυτό είναι αντιρατσιστική εκπαίδευση. Ο όρος αυτός μας παραπέμπει σε μια εκπαίδευση, που στοχεύει στη ριζική αναδιάρθρωση των εθνοτικών και φυλετικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων.

Σύμφωνα με τον Page, ο πλουραλισμός του σχολείου δεν πρέπει να οδηγήσει οπωσδήποτε στη διάβρωση των συλλογικών ταυτοτήτων αλλά στη συγκρότηση μιας σύνθετης ταυτότητας, η οποία θα συνδέει σε ένα ενιαίο σχήμα τις ιδιαίτερες ταυτότητες των υποκειμένων (Γκόβαρη, 2001).

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση κατηγορήθηκε ότι ακολουθεί κατά πόδας την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική, στηρίζοντας την διδασκαλία στη μητρική γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα δεν βοηθά τους εκπαιδευτικούς να απαγκιστρωθούν από τα καθημερινά

προβλήματα που προκύπτουν. Το αντιρατσιστικό μοντέλο εκπαίδευσης θα αναλυθεί διεξοδικότερα σε επόμενη υποενότητα.

Προκειμένου να υπάρξει ευαισθητοποίηση για τη μείωση των προκαταλήψεων, του ανταγωνισμού, του αποκλεισμού που βιώνουν οι μαθητές της μειοψηφίας θα πρέπει να υπάρξει βαθμιαία αλλαγή στις διαδικασίες μάθησης, οργάνωσης της τάξης, μεταφοράς γνώσεων, αντιμετώπισης των μαθητών και των διαφορετικών συμπεριφορών, είτε πρόκειται για περιεχόμενο γνώσεων, για διαχωρισμό μαθημάτων και διαχωρισμό μαθητών (Αζίζι-Καλαντζή & Ζώνιου-Σιδέρη κ.α.,1996).

Οι βασικές αρχές της διαπολιτισμικής προσέγγισης είναι: η ενσυναίσθηση, η αλληλεγγύη, ο σεβασμός στην πολιτική ετερότητα και η εξάλειψη του εθνικιστικού τρόπου σκέψης. Ιδιαίτερα οι τελευταίες αρχές μπορούν να διδαχθούν στο πλαίσιο μιας ανθρωπιστικής εκπαίδευσης (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003).

Σ' ένα πολυπολιτισμικό σχολείο όπου φοιτούν περισσότερες από μία ομάδες με ομοιογενή χαρακτηριστικά, επιβάλλεται η γνωριμία της ταυτότητας του άλλου (μέσω ομάδων εργασίας, παιχνιδιού), έτσι ώστε να εξαλειφθούν οι διαχωριστικές γραμμές και να συσφιχτούν οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών. Κάτι τέτοιο θα γίνει κατορθωτό όταν ο εκπαιδευτικός προσαρμόσει τη γλώσσα των εγχειριδίων κάθε φορά που θα εντοπίζονται χαρακτηριστικά γνωρίσματα της «οικείας» και της «ξένης» ομάδας. Ως προς τη γλώσσα των εγχειριδίων, αλλά ιδιαίτερα του εκπαιδευτικού, όταν γίνονται περιγραφές της «οικείας» και της «ξένης» ομάδας, αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι το υλικό των στερεοτύπων και της προκατάληψης είναι κατ' αρχήν έννοιες με τις οποίες γίνεται αντιληπτή η συμπεριφορά του "άλλου" και προσλαμβάνεται η εμπειρία με τον "άλλον". [...] Η χρήση της γλώσσας ισχύει κατά μείζονα λόγο για την περίπτωση του σχολείου καθώς στο σχολείο η χρήση της γλώσσας (ως κείμενο εγχειριδίου ή ως λόγος του δασκάλου) έχει θεσμικό φορτίο. Οι γλωσσικές πρακτικές στις οποίες υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να ενδώσουν οι εκπαιδευτικοί λόγω της μη-συνειδητής μεταφοράς γλωσσικών συνηθειών από την εξω-σχολική τους επικοινωνία, είναι οι περιγραφές του εθνικού χαρακτήρα (Γκότοβου, 2002). Και επειδή η γλώσσα είναι πραγματικότητα, ο ζωντανός και πηγαίος λόγος του εκπαιδευτικού, καθώς και η γλώσσα των εγχειριδίων πρέπει να χρησιμοποιούν το Εμείς και όχι το Αυτοί, πυροδοτώντας αισθήματα κατωτερότητας και ενοχής.

Στη σημερινή πραγματικότητα το ζητούμενο είναι η ισότητα των ευκαιριών σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Παρ' όλη την ύπαρξη υγιών και δημοκρατικών δυνάμεων, εντούτοις παρατηρείται το εκάστοτε εκπαιδευτικό σύστημα να είναι εθνοκεντρικό, ενώ ταυτόχρονα και ευάλωτο στις φυλετικές διακρίσεις, αδυνατώντας να προσφέρει εκπαιδευτικές ευκαιρίες στους αλλοδαπούς μαθητές. Η αντιρατσιστική και διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι δυνατόν να προωθήσει την κοινωνική δικαιοσύνη σε μεγάλο βαθμό και να παραχθούν απτά θετικά αποτελέσματα. Η δημιουργία ενός σχολείου για όλα τα παιδιά προϋποθέτει την ύπαρξη και εφαρμογή ενός προγράμματος ισότητας ευκαιριών για όλους τους μαθητές. Προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να αναπτυχθεί ένα δίκτυο συνεργασίας ανάμεσα σε όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, ώστε η Διαπολιτισμική Παιδαγωγική να μην αποτελεί απλά ένα μύθο, αλλά να αρχίσει να υλοποιείται με βάση τις αρχές και τη φιλοσοφία της (Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2003). Η κοινή εκπαίδευση στο κοινό σχολείο όλων των παιδιών, η αναγνώριση χώρου μειονοτικής επιρροής για τους μαθητές που προέρχονται από περιβάλλοντα με ιδιαίτερο πολιτισμικό κεφάλαιο από το οποίο θα αντληθούν τα μορφωτικά ιδεώδη της δικής τους κοινότητας (Γκότοβου, 2002), η επικοινωνία με μειονότητες και ομάδες ανθρώπων που ζουν στο περιθώριο, η αναγνώριση και η αποδοχή της ετερότητας και γενικά η στήριξη όσων την έχουν ανάγκη, είναι δείγμα πολιτισμού και υψηλού κοινωνικού επιπέδου (Κυπριωτάκη, 2001).

Ο ρατσισμός στο πολυπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον: ερευνητικά δεδομένα

Από στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας το σχολικό έτος 1999-2000 φοιτούσαν στο Δημοτικό σχολείο 60.000 αλλοδαποί και παλιννοστούντες μαθητές σε όλη την χώρα εκ των οποίων το 62% είναι αλλοδαποί με συντριπτική αριθμητική υπεροχή των αλβανών μαθητών. Τα παιδιά των μεταναστών εμφανίζουν πολύ υψηλή μαθητική διαρροή. Ακριβή στοιχεία δεν υπάρχουν αλλά για το διάστημα 1995-2000 εκτιμάται ότι μόνο το 1/3 των παιδιών των οικονομικών μεταναστών που τελείωσαν το Δημοτικό συνέχισαν στο Γυμνάσιο, ενώ στα παιδιά των παλιννοστούντων η αναλογία φτάνει το 1/2 και χωρίς να γνωρίζουμε πόσα από αυτά ολοκλήρωσαν τη φοίτησή τους σε αυτό. Πολλές φορές οι αλλοδαποί και παλιννοστούντες μαθητές συχνά εισέπραξαν ρατσιστικές

συμπεριφορές τόσο από την Πολιτεία (για παράδειγμα η άρνηση εγγραφής) όσο και από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές τους, για παράδειγμα η άρνηση να επιτρέψουν σε αριστεύσαντες μετανάστες μαθητές να κρατήσουν την ελληνική σημαία παλιννοστούντες μαθητές συχνά (www.elliepek.gr).

Πολυπολιτισμική εκπαίδευση

Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση είναι μεταρρυθμιστικό κίνημα, που επιδιώκει να επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην εκπαίδευση των μαθητών και των σπουδαστών. Οι θεωρητικοί και ερευνητές της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης πιστεύουν ότι πολλές πρακτικές σχολείων οι οποίες έχουν σχέση με τη φυλή και την εθνότητα, είναι οδυνηρές για τους μαθητές και ενισχύουν πολλά εθνικά στερεότυπα και πρακτικές διακρίσεων. [...] Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση δέχεται ότι η εθνική και πολιτισμική ποικιλότητα καθιστά πλουσιότερη μια χώρα και αυξάνει τους τρόπους με τους οποίους οι πολίτες τους μπορούν να αντιληφθούν και να λύσουν προσωπικά και δημόσια προβλήματα. Η ποικιλότητα αυτή καθιστά επίσης πλουσιότερη μία κοινωνία, προσφέροντας, σε όλους τους πολίτες περισσότερες ευκαιρίες να γνωρίσουν άλλους πολιτισμούς και, έτσι, να γίνουν πιο ολοκληρωμένοι ως ανθρώπινα όντα. Όταν τα άτομα μπορούν να συμμετέχουν σε μια ποικιλομορφία εθνικών πολιτισμών, είναι περισσότερο ικανά να ωφεληθούν από τη συνολική ανθρώπινη πείρα. [...] Οι άνθρωποι που γνωρίζουν τον κόσμο μόνο από τη δική τους πολιτισμική και εθνική οπτική γωνία, χάνουν σημαντικά τμήματα της ανθρώπινης πείρας και παραμένουν πολιτισμικά και εθνικά εγκλωβισμένοι. Τα άτομα αυτά δεν μπορούν να γνωρίσουν πλήρως το δικό τους πολιτισμό, εξαιτίας των εθνικών παρωπίδων τους. Είναι δυνατόν κατά την εφαρμογή της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης να δημιουργηθούν ορισμένα προβλήματα όπως: πως θα επιτευχθεί μία ομαλή προσέγγιση ορισμένων ευαίσθητων πολιτικά και κοινωνικά θεμάτων των διαφόρων πολιτισμών και μέσα από ποιους τρόπους θα γίνει βίωμα των μαθητών ο σεβασμός της διαφορετικότητας. Σκοπός της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτογνωσία, βλέποντας τον εαυτό τους με τα μάτια άλλων πολιτισμών. Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση θεωρεί δεδομένο ότι μετά τη

γνωριμία και τη κατανόηση, θα ακολουθήσει ο σεβασμός. Ένας άλλος σημαντικός σκοπός της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να προσφέρει στους μαθητές εναλλακτικές πολιτισμικές και εθνικές επιλογές. [...] Κύριος σκοπός της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να προσφέρει σε όλους τους μαθητές τις δεξιότητες, τις στάσεις, και τις γνώσεις τις οποίες χρειάζονται για να μπορέσουν να δραστηριοποιηθούν μέσα στον εθνικό πολιτισμό τους, μέσα στον κυρίαρχο πολιτισμό, αλλά και σε άλλους εθνικούς πολιτισμούς. [...] Ένας άλλος βασικός σκοπός της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι ο μετριασμός των οδυνηρών συναισθημάτων που νοιώθουν και των διακρίσεων που υφίστανται μέλη ορισμένων εθνικών και φυλετικών ομάδων, εξαιτίας των μοναδικών φυλετικών, σωματικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους. [...] Ένας άλλος σκοπός της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις ανάγνωσης, γραφής και μαθηματικών. Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση δέχεται ότι το πολιτισμικό περιεχόμενο μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν σημαντικές ικανότητες στις περιοχές αυτές. Τα πολυπολιτισμικά στοιχεία και κείμενα μπορούν να είναι εξαιρετικά ενθαρρυντικά και μεστά νοημάτων. [...] Η εκπαίδευση μέσα σε μια πλουραλιστική κοινωνία πρέπει να επιβεβαιώνει και να βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν τον πολιτισμό της πατρίδας και της κοινότητάς τους. Θα πρέπει όμως, ταυτόχρονα, να τους απελευθερώνει από τους πολιτισμικούς περιορισμούς τους. Για να δημιουργηθεί και διατηρηθεί μία κοινότητα πολιτών που θα εργάζεται για τη προαγωγή του κοινού καλού, η εκπαίδευση σε μια δημοκρατική κοινωνία θα πρέπει να βοηθά τους μαθητές να αποκτήσουν τις γνώσεις, τις στάσεις και τις δεξιότητες τις οποίες χρειάζονται για να συμμετάσχουν στην πολιτική δράση που έχει σκοπό να καταστήσει την κοινωνία πιο ίση και πιο δίκαιη. [...] Η πολυπολιτισμική εκπαίδευση, που είναι εκπαίδευση για ελεύθερους ανθρώπους, είναι απολύτως αναγκαία για τον σημερινό εθνικά πολωμένο και προβληματικό κόσμο μας (Banks, 2004).

Διαπολιτισμική εκπαίδευση

Η διαπολιτισμικότητα αποτελεί μια νέα, πιο διευρυμένη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αναγνώριση των αρχών του δικαιώματος στη διαφορά και την ισότητα των παραδοσιακών, εθνοτικών μειονοτήτων, καθώς και την αποδοχή της ετερότητας ως ανάγκη να τη διαχειριστούμε σε επίπεδο κοινωνίας, κράτους, οικονομίας και εκπαίδευσης.

Η διαπολιτισμικότητα δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά βασικό μέσο για την προώθηση της ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση και την κοινωνία. Η διαπολιτισμικότητα αφορά συνολικά το εκπαιδευτικό οικοδόμημα και δεν διαμορφώνεται κατά περίπτωση, δηλαδή, αν υπάρχουν πολιτισμικά διαφορετικοί μαθητές σε αυτό. Κάθε σχολείο είναι δυνάμει διαπολιτισμικό.

Υπάρχει έντονη σύγχυση στο να αποδοθεί σωστά η εκπαίδευση των ατόμων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες: εκπαίδευση αντιρατσιστική, πολυπολιτισμική, δίγλωσση, πολυεθνική, πολυεθνοτική, πολυφυλική, πλουραλιστική (Νικολάου, 2005).

Η προώθηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της ενίσχυσης της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, της ανάπτυξης των δεξιοτήτων των μαθητών, της ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των ίδιων και των οικογενειών τους, καθώς και της ενδυνάμωσης των εκπαιδευτικών και των στελεχών της εκπαίδευσης με επιμορφωτικά προγράμματα (www.edull.gr)

Οι βασικές αρχές που διέπουν την διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι οι εξής: 1. Η αναγνώριση της ισοτιμίας των πολιτισμών και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης. 2. Η ισοτιμία του μορφωτικού κεφαλαίου ατόμων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης. 3. Η εξασφάλιση του δικαιώματος όλων για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και τη ζωή. 4. Ο κάτω από πολιτισμικές συνθήκες άνθρωπος ως αφετηρία και στόχος της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής πράξης (www.wikipedia.gr)

Σύμφωνα με τον Γκότοβο, η διαπολιτισμική εκπαίδευση προσανατολίζεται στην έννοια της συμμετοχής (στο κοινωνικό γίνεσθαι), της πρόσβασης (ισότητα ευκαιριών και αξιοκρατία) και της ευθύνης (συνείδηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από μία συλλογικότητα).

Αν θέλουμε το σχολείο να επιτελέσει τις λειτουργίες που η κοινωνία του έχει αναθέσει, τότε οι διακρίσεις (θετικές ή αρνητικές), οι «εξαιρέσεις», τα διαφορετικά αναλυτικά προγράμματα των πολλών ταχυτήτων, γλωσσών και πολιτισμών δεν έχουν θέση σε αυτό. Οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, όπως έχουν διατυπωθεί από τον Helmut Essinger, δεν επιτρέπουν παρανοήσεις, σχετικοποιήσεις ή αμφισβητήσεις και είναι οι παρακάτω: α) Εκπαίδευση και ενσυναίσθηση (καλλιέργεια συμπάθειας για τους Άλλους).

β) Εκπαίδευση και αλληλεγγύη (οικοδομείται η συλλογική συνείδηση και παραμερίζονται κοινωνικές ανισότητες).

γ) Εκπαίδευση και διαπολιτισμικό σεβασμό (σεβασμός της πολιτισμικής ετερότητας).

δ) Εκπαίδευση εναντίον του εθνοκεντρικού τρόπου σκέψης (απαλλαγή από τα εθνικά στερεότυπα τα οποία εμποδίζουν την επικοινωνία των λαών). (Νικολάου, 2005).

Το αντιρατσιστικό μοντέλο εκπαίδευσης

Το αντιρατσιστικό μοντέλο αναπτύχθηκε στα μέσα και το τέλος της δεκαετίας του 1980, κυρίως στην Αγγλία και Αμερική. Η υιοθέτηση του αντιρατσιστικού προτύπου στην εκπαίδευση κρίθηκε αναγκαία προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι διακρίσεις που βιώνουν οι αλλοδαποί μαθητές, εξαιτίας των πολιτισμικών και κοινωνικών διαφορών που τους ξεχωρίζουν. Οι διακρίσεις αυτές πηγάζουν από τις προκαταλήψεις, καθώς και το έντονο φαινόμενο του ρατσισμού που έχει διογκωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, εξαιτίας παλλαπλών παραγόντων, όπως είναι η μετανάστευση.

Οι υποστηρικτές του ασκούν κριτική στο πολυπολιτισμικό μοντέλο εκπαίδευσης. Επικρίνουν την τάση του να τονίζει περισσότερο ατομικές στάσεις, παρά κοινωνικές δυνάμεις. Από την δική τους πλευρά επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στους θεσμούς και τις δυνάμεις της κοινωνίας, όπου μέσα από τους νόμους και τις διατάξεις του κράτους εμφανίζεται ο θεσμικός ρατσισμός, ο οποίος επεκτείνεται σε άλλους ισχυρούς κοινωνικούς κανόνες περιορίζοντας, τις ευκαιρίες και τις επιλογές συγκεκριμένων μεταναστευτικών ομάδων (Γεωργογιάννη, 2000).

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση πρέπει να αλλάξουν τόσο οι δομές της εκπαίδευσης όσο και εκείνες της κοινωνίας ώστε να εξαλειφθούν οι διακρίσεις σε βάρος των παιδιών των μεταναστών.

Το αντιρατσιστικό μοντέλο έχει ως στόχο:

1) ισότητα στην εκπαίδευση, μετασχηματισμό των δομών και των συστημάτων που ευνοούν την ανισότητα,

2) δικαιοσύνη από το κράτος για ίσες ευκαιρίες ζωής, ανάπτυξης και συμμετοχής σε όσα προσφέρει η κοινωνία,

3) τη χειραφέτηση και απελευθέρωση από φασιστικά πρότυπα των καταπιεσμένων και των καταπιεστών.

Για την ανάδειξη της αντιρατσιστικής διάστασης θα πρέπει – διαμέσου του αναλυτικού προγράμματος μαθημάτων- να βρούμε θέματα που συσχετίζονται με α) τις αιτίες που οδηγούν τους ανθρώπους στη μετανάστευση και την προσφυγιά β) τους μηχανισμούς που δημιουργούν στους ανθρώπους την αίσθηση της ανασφάλειας και τον φόβο και γ) τις διαδικασίες που οδηγούν σε κατηγοριοποιήσεις και ομαδοποιήσεις, σε εθνικές και κοινωνικές προκαταλήψεις, σε ρατσιστικές συμπεριφορές [...] Η επιτυχής ανάδειξη της αντιρατσιστικής διάστασης σε όλα τα σχετικά θέματα συμβάλλει κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι μαθητές και οι μαθήτριες να μην αναπτύξουν ρατσιστικές αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές (Τσιάκαλου, 2000).

Το αντιρατσιστικό μοντέλο θέτει για πρώτη φορά σοβαρά την αναγκαιότητα αναθεώρησης δομών και θεσμών του κράτους, προκειμένου να εξασφαλιστούν ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες σε όλους τους νέους, ανεξάρτητα από την εθνική ή φυλετική τους προέλευση, και θεωρεί την καταπολέμηση του ρατσισμού κατά κύριο λόγο πολιτική υπόθεση, που περιλαμβάνει όλες τις περιοχές της κοινωνικής ζωής. Όμως στα ζητήματα αυτά δεν υπάρχει σχεδόν ποτέ η απαραίτητη κοινωνική και πολιτική συναίνεση. Διατρέχουμε έτσι τον κίνδυνο της πολιτικής εκμετάλλευσης της εκπαίδευσης, κάτι που θα έχει αρνητική επίδραση στην αποτελεσματικότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αφού το σχολείο θα είναι πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα σε κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις.

«Βασική αξίωση της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης είναι η διατύπωση μιας εναλλακτικής παιδαγωγικής πράξης, που να λαμβάνει υπ' όψη της τις εμπειρίες των

μειονοτήτων [...] Οι εκπρόσωποι της αντιρατσιστικής προσέγγισης παρατηρούν ότι με την εξάπλωση και τη γενική αποδοχή της έννοιας του πολυπολιτισμού, που εκφράζει την προοπτική της κυρίαρχης ομάδας, διαχέεται και νομιμοποιείται άκριτα η φιλελεύθερη θέση, σύμφωνα με την οποία όλες οι κοινωνικές ομάδες μπορούν να πραγματώσουν τις αναπαραστάσεις τους περί ευημερίας. Αυτή η κατάσταση υποδαυλίζει μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής διαφοροποίησης, που έχει τις απαρχές της στην κοινωνική ανισότητα. Τα τυπικά δικαιώματα ισότητας δεν εμποδίζουν το συστηματικό, κοινωνικό και θεσμικό στιγματισμό, αλλά αντιθέτως τον ενισχύουν. Η απλή αναγνώριση της διαφορετικότητας και η θεσμική κατοχύρωσή της δεν αλλάζει τίποτα, εάν οι μετανάστες αποκόπτονται συστηματικά από την πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά και στην πολιτική εξουσία» (Γκόβαρη, 2004).

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση έχει ως απώτερο σκοπό τη δικαιοσύνη, η οποία θα προκύψει μέσα από μία αναδομημένη τάξη πραγμάτων και θα έχει ως θεμέλιο λίθο τον πολιτισμό. Η αντιρατσιστική εκπαίδευση γίνεται έτσι «ένας αγώνας ενάντια στο ρατσισμό και τον εθνικισμό στην εκπαίδευση και αντιτίθεται στην ανάπτυξη των σχέσεων εκείνων, που παρεμποδίζουν την κοινωνική απελευθέρωση και αλλαγή.» Η διαδικασία του αντιρατσισμού θα μπορούσε να περιγραφεί και ως «αποδόμηση, κατάργηση, αναδόμηση».

Η ανάπτυξη του αντιρατσιστικού προτύπου στην εκπαίδευση έθεσε ως πρωταρχικό του σκοπό την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της εκμετάλλευσης διαφόρων κοινωνικών ομάδων, καθώς και τη εφαρμογή μεροληπτικών πρακτικών και διαδικασιών. Για να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος σκοπός, πρέπει να γίνουν αλλαγές στη σύσταση των Αναλυτικών Προγραμμάτων, έτσι ώστε να ελαχιστοποιηθούν οι διακρίσεις, οι προκαταλήψεις και ο ρατσισμός.

Οι αλλαγές αυτές συνδέονται με α) την ενδημική φύση του ρατσισμού και την υποχρέωση του σχολείου να προωθήσει τον φυλετικό αυτοσεβασμό και τη διαφυλετική κατανόηση, β) το δικαίωμα των μειονοτικών ομάδων να δουν τον πολιτισμό τους να αντιπροσωπεύεται θετικά και να κατέχει σημαντική θέση στο Αναλυτικό Πρόγραμμα, γ) την παραδοσιακή αντίληψη του σχολικού Αναλυτικού Προγράμματος, δηλαδή τη λειτουργία του να παρουσιάζει μια ακριβή εικόνα της κοινωνίας και δ) τη λειτουργία του πολυπολιτισμικού Αναλυτικού Προγράμματος, η οποία θα κινεί το ενδιαφέρον και θα

προκαλεί τους μαθητές περισσότερο από ένα άλλο πρόγραμμα, που δεν αντανακλά την πολιτισμική διαφορετικότητα.

Η αντιμετώπιση του ρατσισμού προωθεί τις αρχές της ισότητας και της δικαιοσύνης σε σχολικό και κοινωνικό επίπεδο. Η εκπαίδευση δύναται να συμβάλλει στην εξάλειψη του ρατσισμού, της μισαλλοδοξίας καθώς και στην εκτίμηση και κατανόηση της διαφορετικότητας. Η αντιρατσιστική εκπαίδευση, ειδικότερα, "άμφισβητεί" τα στερεότυπα μέσα από την ενεργό δράση και συμμετοχή των μαθητών, των γονέων και του εκπαιδευτικού προσωπικού και ενισχύει την αυτοεκτίμηση των μειονοτικών μαθητών.

Μία εναλλακτική δραστηριότητα είναι και το παιχνίδι των ρόλων, όπου εκεί οι μαθητές "βιώνουν" τις συνέπειες κάποιων δικών τους πράξεων στην ομάδα των οπτικά διαφορετικών συμμαθητών τους.

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση δέχεται οξεία κριτική από τις επικριτές της. Αρχικά, γίνεται λόγος ότι υποστηρίζει τις μειονοτικές ομάδες και όχι την πλειοψηφία, κατηγορώντας τα μέλη της τελευταίας ότι είναι ρατσιστές, όλοι στο σύνολό τους. Επίσης, κατά τη διδασκαλία δίγλωσσων μαθημάτων η προσοχή στρέφεται στην εκμάθηση των δύο γλωσσών, χωρίς να δίνεται η απαραίτητη προσοχή στα πολιτιστικά υπόβαθρα που αντιπροσωπεύονται από τους μαθητές. Επομένως, δεν επιτυγχάνεται η αναστροφή της γενικότερης κοινωνικής ανισότητας και αδικίας. Εκτός των άλλων, στο επίπονο έργο των εκπαιδευτικών, καθώς και στη δημιουργία πολύπλοκων προβλημάτων στην εκπαιδευτική διαδικασία που αναδύονται καθημερινά, η αντιρατσιστική εκπαίδευση δεν είναι αρωγός και υποστηρικτής μιας και δεν προσφέρει ουσιαστική βοήθεια. (Ευαγγέλου & Κάντζου, 2005).

Επίλογος

Από την φύση της η μειονοτική πολιτική κινείται τόσο στα πλαίσια της εσωτερικής όσο και στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής, καθώς και στο μεταίχμιο μεταξύ αυτών των δύο.

Όσον αφορά την εσωτερική πολιτική, μια χρήσιμη αφετηρία είναι οι τρόποι με τους οποίους αντιμετωπίζονται οι μειονότητες και τα προβλήματα πολιτισμικών διαφορών. Μπορούμε να διακρίνουμε λύσεις που στόχο έχουν να εξαλείψουν ή να μειώσουν τις υπάρχουσες πολιτισμικές διαφορές και λύσεις που αποδέχονται τις διακρίσεις αυτές ως δεδομένες και επιχειρούν να τις διαχειριστούν.

Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνεται η εξόντωση, η ομαδική εκδίωξη, η μη αναγνώριση, η ανταλλαγή πληθυσμών, η αφομοίωση, η συσσωμάτωση και λύσεις διάσπασης. Στη δεύτερη έχουμε την μειονοτική προστασία, την αυτονομία, την ομοσπονδοποίηση, την πολυεθνική ομοσπονδία και την «κοινωνιοσυναινετική δημοκρατία».

Σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να υιοθετούνται οι παραπάνω πρακτικές από κανένα σύγχρονο κράτος.

Άλλος τρόπος διάκρισης είναι μεταξύ λύσεων «άρνησης» και λύσεων «αποδοχής» ή από κοινού αποδεκτών λύσεων. Θεωρούμε λύσεις άρνησης αυτές που:

A) Απορρίπτουν την μη κυρίαρχη ή τις μη κυρίαρχες πολιτισμικές ή άλλες ξεχωριστές ομάδες ως ένα ξεχωριστό λαό ή ως ξεχωριστή πολιτισμική ομάδα, που δικαιούται να καθορίζει εαυτόν όπως επιθυμεί και

B) δεν αποδέχονται ότι η ομάδα αυτή είναι το άλλο μέρος σε μια διένεξη που χρειάζεται αμοιβαία αποδεκτή λύση.

Η λύση που προκρίνεται κάθε φορά είναι προϊόν πολλών συντελεστών. Βασική συνισταμένη είναι πως το συγκεκριμένο κράτος ή το κυρίαρχο έθνος, καθορίζει εαυτόν.

Επιλέγει να καθορίζεται ως έθνος- κράτος αυστηρά εθνοτικό, όπως ακριβώς είναι η Ελλάδα.

Η συστηματική έρευνα της εξωτερικής συμπεριφοράς των κρατών σε θέματα μειονοτήτων, αυτοδιάθεσης και εθνοτικών και αποσχιστικών συγκρούσεων είναι πολύ πιο περιορισμένη από ότι η μελέτη της εσωτερικής μειονοτικής στάσης των κρατών.

Η εξωτερική μειονοτική ή εθνοτική πολιτική περιλαμβάνει τα προβλήματα που αφορούν συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες σε άλλες χώρες καθώς και την διαμόρφωση και υιοθέτηση σχετικών διεθνών κανόνων, μηχανισμών ή θεσμών .

Το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η διεθνής επικοινωνία και πληροφόρηση, ο εκσυγχρονισμός, η φιλελευθεροποίηση και ευαισθησία για τη δημοκρατία και τις μειονότητες, καθιστούν σήμερα τις λύσεις «άρνησης» ηθικά και νομικά ανεπίτρεπτες, αλλά και πρακτικά δυσεφάρμοστες. [...]

Στα εθνικά κράτη οι μειονότητες είναι σχεδόν εξ' ορισμού κάτι το επίφοβο και απειλητικό . Γι' αυτό οι πιο φιλελεύθερες πολιτικές έναντι των μειονοτήτων θεωρούνται επικίνδυνες, απειλή για την εδαφική ακεραιότητα και για την εθνική ομοιογένεια. Άλλωστε το κράτος έχει το δικαίωμα και το νομικό και ηθικό καθήκον να αντιδράσει ακόμα και βίαια κατά μιας εθνοτικής ομάδας η οποία κρίνεται ως αποσταθεροποιητική και μη νομιμόφρων. Έτσι επιτάσσει το εθνικό συμφέρον, θεματοφύλακας του οποίου είναι η κυβέρνηση (Τσιτσελίκη & Χριστόπουλου, 1997).

Οι φυλές υπάρχουν και δεν μπορούμε να τις αγνοήσουμε, πολύ λιγότερο σήμερα που έχει περάσει ο καιρός που ο κόσμος ήταν χωρισμένος σε ένα είδος κλειστών κόσμων και, μαζί, το δικαίωμα σε απλές συμβατικές απλοποιήσεις. Τελικά, πάνω από όλα, είναι σημαντικό να κατανοηθεί ότι ο φυλετικός προκαθορισμός δεν είναι παρά σχετικός, καθώς ο άνθρωπος, όποιος και εάν είναι αυτός ο προκαθορισμός, δεν παύει να είναι άνθρωπος (Schuon, 1995).

Ανθρώπινες φυλές δεν υπάρχουν. Υπάρχει ένα ανθρώπινο γένος στο οποίο ανήκουν οι άντρες και οι γυναίκες, οι έγχρωμοι, οι ψηλοί και οι κοντοί, όλοι, όσο

διαφορετικές και ποικίλες ικανότητες κι αν έχουν. Δεν έχουμε το δικαίωμα να βασιζόμαστε στις σωματικές διαφορές- το χρώμα του δέρματος, το ύψος, τα χαρακτηριστικά του προσώπου- για να διαιρούμε την ανθρωπότητα με ιεραρχικό τρόπο, δηλαδή να σκεφτόμαστε ότι υπάρχουν άνθρωποι ανώτεροι από τους άλλους ανθρώπους (Jelloun ,1998). Η ποικιλομορφία που συναντάται στο ανθρώπινο γένος είναι μοναδική, δίνοντας αξιοπρέπεια στον καθένα από εμάς και αλληλοσεβασμό μεταξύ μας.

Ο σεβασμός της διαφοράς του άλλου, η ανεκτικότητα και η εξασφάλιση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλα τα μέλη της κοινωνίας, παραμένουν κεντρικοί και μόνιμοι στόχοι. Οι οικουμενικές αξίες και ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της κοινωνίας μας πρέπει να αντανακλώνται όχι μόνο στις πολιτικές πρωτοβουλίες και στις παρεμβάσεις, αλλά και στην καθημερινή ζωή και πρακτική όλων μας και εδώ αναφέρονται τα Μ.Μ.Ε.

Η Εκκλησία δεν ξεχωρίζει απολύτως κανέναν είτε ως προς το γένος είτε ως προς το έθνος είτε ως προς τη γλώσσα είτε ως προς το χρώμα. Όλοι έχουν μερίδιο στη σωτηρία. Η αντικοινωνική συμπεριφορά απέναντι στους πάσχοντες είναι κατακριτέα και αντιχριστιανική (Χατζηφώτη, 1997). Γι' αυτό το λόγω, θα πρέπει να υπάρχει ανεκτικότητα ως προς τη λατρεία των άλλων θρησκειών και να μην προβαίνει η επίσημη θρησκεία του ελληνικού κράτους σε ακραίες στάσεις όπως την μη ανέγερση τζαμιού ως θρησκευτικό χώρο των μουσουλμάνων.

Η ξενοφοβία και ο ρατσισμός, ακόμη και εάν λανθάνουν, συνιστούν απειλή για την κοινωνική συνοχή και την δημοκρατία και η ιστορία έχει να μας δείξει πολύ άσχημες εμπειρίες από τις οποίες ελπίζουμε ότι θα καταφέρουμε να προστατευτούμε και να διαφυλάξουμε έτσι τον δικό μας χαρακτήρα ως κοινωνία και ως κράτος (Κτιστάκι, 2001).

Ο κίνδυνος ρατσιστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας στο εγγύς μέλλον είναι υπαρκτός, αν δεν ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση της μαζικής ανεργίας των ντόπιων και των μεταναστών (Παπαδημητρίου, 2000). Η αναγκαιότητα να καταπολεμηθεί η ξενοφοβία και ο ρατσισμός δεν αφορά μόνο τα πιθανά θύματα. Ο ιός

του ρατσισμού, όταν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα, απειλεί να δυναμιτίσει τα θεμέλια ολόκληρης της κοινωνίας, οδηγώντας «τους υποτιθέμενους ανώτερους στον πολιτικό ολοκληρωτισμό, την ιδεολογική σύγχυση, τη βία και τον κοινωνικό όλεθρο» (Παπαδημητρίου, 2000).

Ο αγώνας εναντίον του ρατσισμού πρέπει να είναι ένα καθημερινό αντανάκλαστικό. Η επαγρύπνησή μας δεν πρέπει να μειώνεται ποτέ. Πρέπει να προσέχουμε τις λέξεις που χρησιμοποιούμε γιατί καμιά φορά γίνονται επικίνδυνες και υπεύθυνες για την διόγκωση του συγκεκριμένου φαινομένου. Τρέφουν την καχυποψία, το μίσος, την ταπείνωση. Ο αγώνας εναντίον του ρατσισμού αρχίζει με τη δουλειά πάνω στη γλώσσα οπότε πρέπει να είναι συνεχής και καθημερινός.

Η ηθική διάσταση του ρατσισμού αγκαλιάζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Κάθε άνθρωπος ανεξάρτητα από την παιδεία που έλαβε και από τον πολιτισμό στον οποίο ανατράφηκε έχει την ικανότητα να αγαπά, να δημιουργεί, να χαίρεται, να θαυμάζει. Δεδομένου ότι ο άνθρωπος παραμένει βιολογικά ένα ζώο και η διαφορετικότητα προκαλεί φόβο (αρχέγονο ένστικτο), η εγκεφαλική του διαφοροποίηση είναι αυτή που τον κάνει να συνειδητοποιήσει τα ζητήματα ηθικής που προκύπτουν, εν προκειμένω, για το ρατσισμό. Ο πραγματικά μεγάλος άνθρωπος μαθαίνει από τα προτερήματα των άλλων ενώ ταυτόχρονα διατηρεί αλώβητη τη δική του ταυτότητα.

« Θα πρέπει να επισημανθεί όμως ότι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η διδασκαλία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η αμφισβήτησή τους από τους μαθητές εξαιτίας του επίμαχου χαρακτήρα τους. Τα ανθρώπινα δικαιώματα περιέχουν ένα γνωστικό και ηθικό δυναμικό το οποίο δεν είναι ουδέτερο ούτε πολιτισμικά ούτε πολιτικά και για το οποίο οι άνθρωποι καλούνται να λάβουν θέση, δηλαδή να κάνουν μια θεμελιώδη ηθική επιλογή. Συχνά, οι μαθητές προέρχονται από οικογένειες που έχουν υιοθετήσει τρόπους ζωής ή αντιλήψεις ασύμβατες με τα ανθρώπινα δικαιώματα με αποτέλεσμα να δημιουργείται το ηθικό δίλημμα αν θα πρέπει να παροτρυνθούν να υιοθετήσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα ή να διακινδυνεύσουν να έρθουν σε διάσταση με την οικογένειά τους αμφισβητώντας τη γονική αυθεντία ή και τις παραδόσεις της θρησκευτικής ή της πολιτισμικής ομάδας στην οποία ανήκουν οι γονείς. Η εκπαίδευση των μαθητών στα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί λοιπόν να οδηγήσει αναπόφευκτα τα παιδιά

σε διαφορετικές επιλογές ζωής από εκείνες των γονέων, πράγμα που σημαίνει ότι θα επιλυθεί ένα πρόβλημα, αλλά θα δημιουργηθεί ένα άλλο. Στις περιπτώσεις αυτές, ο εκπαιδευτικός καλείται να καλλιεργήσει τη μετριοπάθεια, την ανεκτικότητα και ενδεχομένως την σκεπτικιστική διάθεση στους μαθητές, ώστε να μετριαστεί η αντίθεση με τα ηθικά δόγματα των γονέων. Ορισμένες προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη της λογικής σκέψης των μαθητών, στη διατύπωση επιχειρημάτων και στη συζήτηση γύρω από τα επίμαχα ζητήματα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, ώστε να αποφευχθούν οι ακραίες θέσεις και να επιτευχθεί κάποια συναίνεση. Αν και τέτοιες στρατηγικές μάθησης είναι θεμιτές ή και επιβεβλημένες σε δημοκρατικές κοινωνίες και, σε πολλές περιπτώσεις, αποδεικνύονται ωφέλιμες και αποδοτικές, είναι ταυτόχρονα ήκιστα ρεαλιστικό να πιστεύει κανείς ότι μπορούν να λυθούν όλα τα επίμαχα ζητήματα δια της λογικής. Συνεπώς, η δυνατότητα του σχολείου να προωθήσει τα ανθρώπινα δικαιώματα φαίνεται σ' αυτές τις περιπτώσεις να συναντά σημαντικά ή και ανυπέρβλητα εμπόδια αποδεικνύοντας ότι το σχολείο από μόνο του δεν αρκεί για να επιτύχει τους σκοπούς του αν δεν υπάρχουν ταυτόχρονα αλλαγές και δράσεις στο επίπεδο της κοινωνίας» (Οικονομίδη-Ελευθεράκη 2009, σελ.153).

« Θα πρέπει το σχολείο να ανατρέξει στις ιστορικές αναφορές των σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς, μελετώντας δύσκολες συμβιώσεις, που όμως βρίσκονται μακριά από ιδεολογικούς και θρησκευτικούς φανατισμούς. Επίσης, να καλλιεργήσει νέες αξίες που θα βασίζονται στην αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θα δίνουν αξία στον πλούτο κάθε πολιτισμού. Για να είναι σε θέση το σχολείο να αντιμετωπίσει το ρατσισμό, δεν είναι ανάγκη τόσο να αντικαταστήσει ένα θέμα των λεγόμενων ανθρωπιστικών σπουδών με ένα άλλο, όσο κυρίως να θέσει μια μακρόπνοο προοπτική πολιτισμικής ανάπτυξης και κατάλληλου μεθοδολογικού προσανατολισμού.

Το σχολείο μοιάζει να μπαίνει σε μια περιπέτεια με επιπτώσεις σε ηθικό και πολιτιστικό επίπεδο. Αποφασίζει μέσα από διαφορετικές συνθήκες ζωής για τους νέους ανθρώπους να αναλύει τα ζητήματα αντικειμενικά, χωρίς να παίρνει κάποια θέση αλλά προσπαθώντας να διατυπώσει τις αναγκαίες μορφές διεξόδου, που θα μειώνουν το φόβο, τη σύγχυση και θα παραμερίζουν όλους τους παράγοντες που βρίσκονται στη ρίζα των αντικοινωνικών εκδηλώσεων. Μερικοί βέβαια υποστηρίζουν ότι πρέπει να λάβει υπόψη

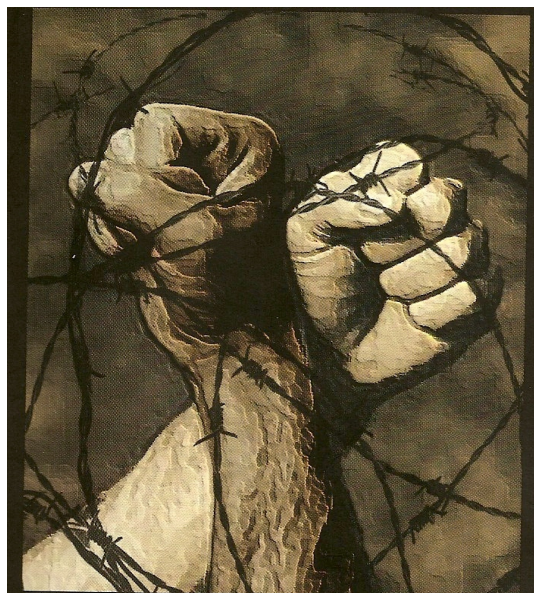
του και να διαγράψει τα όρια της ανθρώπινης οντότητας και να μειώσει τις προστριβές των ανθρώπων που αναπόφευκτα υπάρχουν.

Το σχολείο σήμερα πρέπει να έχει πλήρη συνείδηση της κατάστασης που ήδη διαγράφεται. Είναι υποχρέωσή του να επιδιώξει στα πλαίσια της διδασκαλίας να μεταδώσει στον κάθε μαθητή τις γνώσεις και να τον εξοπλίσει με τις κατάλληλες ικανότητες, προκειμένου να είναι σε θέση να εκτιμήσει με κριτικό μάτι και με αντικειμενικότητα τις καταστάσεις και να λειτουργήσει υπεύθυνα.

Να γίνει μέτοχος των αξιών όπως ο σεβασμός, η ανεκτικότητα, η ευαισθησία, η αλληλεγγύη. Αυτή η επιδίωξη του σχολείου καθοδηγείται όχι μόνο από την επαγγελματική δεοντολογία που δείχνει σεβασμό στο δικαίωμα της μόρφωσης αλλά πηγάζει επίσης και από το ίδιο το σύνταγμα» (Μπερερή 2001,σελ.152-153).

Η εργασία αυτή, κλείνει με το παρακάτω συγκλονιστικό ποίημα που έχει γραφτεί από έναν μικρό μαθητή τον Απρίλιο του 1998. Το όνομά του: Ταχάρ Μπεν Τζελούν (Jelloun, 1998). Τα παιδικά του μάτια και η αγνή του ψυχή βλέπουν κάπως έτσι τον ρατσισμό...

Όπου υπάρχει ο ρατσισμός
Είναι ανώφελο να περιμένουμε.
Σβήσε τη λέξη ρατσισμός.
Δώσε την ειρήνη στους ξένους.
Πρόσθεσε μια χειρονομία ειρήνης.

Βιβλιογραφία

1. Αζίζι-Καλαντζή, Α.-Ζώνιου-Σιδέρη, Α.-Βλάχου, Α.(1996). *Προκαταλήψεις και Στερεότυπα. Δημιουργία και Αντιμετώπιση*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.-ΓΓΛΕ.
2. Αρτινοπούλου, Β.(2001). *Βία στο σχολείο. (Ερευνες και πολιτικές στην Ευρώπη)*. Αθήνα: Μεταίχμιο
3. Βερυκοκάκη Α, (1998), *Η εξέλιξη του ρατσισμού*, Αθήνα: Νέα σύνορα.
4. Γεωργογιάννης Π, (2000). *Θεωρία και πρακτικές προσεγγίσεις για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας*. Πάτρα: Εκτυπωτική Αττικής.
5. Γκόβαρης, Χ.(2001). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
6. Γκότοβος, Α. (1996). *Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.-ΓΓΛΕ.
7. Γκότοβος, Ε.Α. (2002). *Εκπαίδευση και ετερότητα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
8. Δαμανάκης, Μ. (1989). *Μετανάστευση και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
9. Δεληγιάννη, Β.,- Ζιώγου, Ζ.,(1999). *Εκπαίδευση και Φύλο. (Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
10. Ευαγγέλου, Οδ.-Κάντζου, Ν.(2005). *Πολυπολιτισμικότητα και Εκπαιδευτικός Ρατσισμός*. Αθήνα: Δίπτυχο.

- 11.Καΐλα, Μ., Πολεμικός, Ν., Φιλίππου, Γ., (επιμ.).(1995) *Άτομα με Ειδικές Ανάγκες. (Διεπιστημονικό Ευρωπαϊκό Συμπόσιο)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 12.Κασιμάτη Κ., (2000), *Φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας σε ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα.
- 13.Κουκλογιάννου-Δορζιώτου, Ε.,(1990), *Αποκατάσταση ατόμων με ειδικές ανάγκες (Φυσική, κοινωνική, επαγγελματική)*, Ιδιωτική Έκδοση.
- 14.Κτιστάκης Γ., (2001), *Μετανάστες- ρατσισμός- ξενοφοβία (από την θεωρία στην πράξη)*. Αθήνα- Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- 15.Κυπριωτάκης, Α. (2001). *Μια παιδαγωγική- Ένα σχολείο για όλα τα παιδιά*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 16.Κυριακάκης, Γ.-Μιχαλίδου, Μ.(επιμ.) (2005).*Η Προσέγγιση του Άλλου. Ιδεολογία, Μεθοδολογία και Ερευνητική Πρακτική*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- 17.Λαμπρίδης, Ε. (2004). *Σtereότυπο-Προκατάληψη- Κοινωνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Gutenberg.
- 18.Λαμπροπούλου, Β.(2006), *Ειδική αγωγή*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις. Πάτρα.
- 19.Μίτιλης, Α.(1998).*Οι μειονότητες μέσα στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Οδυσσέας

- 20.Μπερερής, Π. (2001).*Για μια Διαπολιτισμική Εκπαίδευση σε μια Πολυπολιτισμική Κοινωνία*. Αθήνα: Apiroshora.
- 21.Νικολάου, Γ. (2005). *Διαπολιτισμική Διδακτική(Το νέο περιβάλλον, Βασικές αρχές)*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 22.Νικολινάκος, Μ. (1974). *Καπιταλισμός και Μετανάστευση.(Πολιτική οικονομία του προβλήματος των ξένων εργατών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης*. Αθήνα.
- 23.Οικονομίδης, Δ. Β.-Ελευθεράκης, Θ. (επιμ.) (2009). *Εκπαίδευση, Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Αθήνα: Ατραπός.
- 24.Παλαιολόγου, Ν.- Ευαγγέλου, Οδ. (2003). *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική: Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Ατραπός.
- 25.Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια, ΛΕΞΙΚΟ (1989).
- 26.Παπαδημητρίου, Δ.Σ. (2000). *Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός- Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 27.Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (1999). *Κοινωνικός αποκλεισμός- Εισηγήσεις Τριήμερου Συνεδρίου 16, 17, 18 Μαΐου 1999*. Εκδ: Αρμός.
- 28.Παπαστάμου, Σ. (1989). *Η κοινωνική επιρροή*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- 29.Παπαταξιάρχη, Ε.(επιμ.)(2006). *Περιπέτειες της Ετερότητας (η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- 30.Τσαούσης Δ, (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.

31. Τσιάκαλος Γ.(2000).*Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
32. Τσιτσελίκης Κ., Χριστόπουλος Δ., (1997). *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Κριτική.
33. Χατζηφώτης Ι. Μ. (1997). *Ορθοδοξία, σκοταδισμός και ρατσισμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
34. Banks J., Κουτσουβάνου Ε., (μτφ) (2004). *Εισαγωγή στην πολυπολιτισμική εκπαίδευση*, Αθήνα: Παπαζήση.
35. Giddens, A. Τσαούσης , Δ., (επιμ).(2002). *Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Gutenberg
36. Goffman, E.(2001). *Στίγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
37. Jelloun B. T. (1998).(Μτφ. Αγγέλα Βερυκοκάκη). *Ο ρατσισμός όπως τον εξήγησα στην κόρη μου*. Αθήνα: Νέα σύνορα.

On line άρθρα

(gr.ettad.eu/.../prejudice-stereotypes). Προσπελάστηκε στις 20-07-2012

(tovima.dolnet.gr) Προσπελάστηκε στις 12-06-2012

(www.wikipedia.gr/ρ/α/τ/Ρατσισμός.) Προσπελάστηκε στις 12-06-2012

(www.elliepek.gr). Προσπελάστηκε στις 28-05-2012

(www.wikipedia.com). Προσπελάστηκε στις 4-08-2012

(www.edull.gr). Προσπελάστηκε στις 4-08-2012

(www.unitedreporters.gr). Προσπελάστηκε στις 5-08-2012